

Devrimden sonra Çin: beyaz kediyle siyah kedinin kavgası

Levent Dölek

Çin Devrimi, Ekim Devrimi'nin açtığı yoldan ilerlemiş ve ulusu bir işçi devleti altında birleştirmiş, geri kalmış Çin sürekli devrim süreci içerisinde sosyalizmin inşasına yönelmiştir. Ancak Çin Devrimi, Ekim Devrimi'nden köklü farklılıklar göstermektedir. Bu farklılıklar Çin'in yürüdüğü yoldaki sapmaların ve savrulmaların da temelinde yatmaktadır. Ekim Devrimi işçi sınıfının öz örgütleri olan Sovyetlere yani işçi meclislerine dayanan yepyeni bir devlet yapısı ortaya çıkarmıştı. Daha sonra SSCB'de egemen hale gelecek bürokratik kast bu yapı içinden doğup serpilmiş ve zamanla çıkarları farklılaşan ayrıcalıklı bir katman olarak devlete egemen olmuştu. Sovyet bürokrasinin genetiğini belirleyen Ekim Devrimi'nin baskın proleter karakteri iken Çin'de daha devrimin ilk gününden itibaren egemen olan bürokratik katman her zaman köylülüğün damgasını taşımıştır.

İç savaş döneminde ÇKP'nin kırlarda oluşturduğu kızıl üslerde bir

yönetim deneyimi yaşanmıştı. Ancak bu deneyim köylülerin aşağıdan gelen inisiyatifine dayanmaktan çok kızıl ordu aracılığıyla yaşanmıştı. Kızıl Ordu, köylülerin biricik siyasi örgütü olarak öne çıkıyordu. Devrimin en önemli sorunu yeni yönetim yapısının oluşturulmasıydı. Kızıl Ordu bunun için gerekli örgütsel ve siyasal zemini sağlayacaktı.

Mao iç savaşta zafere doğru ilerlerken şunları söylüyordu: “Ele geçirdiğimiz sekiz ya da dokuz eyalet ile buralardaki birçok kentte çok sayıda kadroya gereksinim duyacağız. Ordu, bu sorunun çözümünde esas olarak kendi kaynaklarına güvenmelidir.”¹

Sovyet bürokrasisi bir yandan proletarya diktatörlüğünü bürokratik bir diktatörlük haline getirirken diğer yandan kamu mülkiyetine ve merkezi planlamaya uzun yıllar bağlılık gösterdi. Çin’de ise devrimin dayandığı geniş köylü kitleleri ÇKP ve Kızıl Ordu’nun karakterinde de belirleyici bir unsurdur (Rusya da bir köylü ülkesi olmasına karşın Bolşevik Partisi kesin bir biçimde proleter bir karakter taşımıştır). İşçi sınıfından farklı olarak küçük toprak mülkiyeti ile kapitalizme bağlanmış köylü kitlelerinin sosyalist inşa yolunda sürekli ve tutarlı bir enerji üretmesi olanaksızdır. Dolayısıyla da Çin’de sosyalist inşanın enerjisi büyük oranda dışarıdan Ekim Devrimi’nin topraklarından, SSCB’den gelmiştir.

Dünya devrimi açısından bakıldığında Çin köylülüğü, Rusya ise proletaryayı simgeliyordu. Ekim Devrimi’nin yarattığı siyasal birikim kadar sosyalist inşanın ekonomik kazanımları da ileri SSCB’yi geri Çin’in önünde bir model olarak yükseltiyordu. Bu tarz diyalektik bir ilişki daha önce Trotskiy ve Lenin tarafından Rus Devrimi ile ileri ülkelerde gelişmesi muhtemel devrimler için de öngörülmüştür. Trotskiy *Sonuçlar ve Olasılıklar*’da şöyle yazıyor:

Rus işçi sınıfı, Avrupa proletaryasının doğrudan devlet desteği olmadan iktidarda kalamaz ve geçici egemenliğini sürekli bir sosyalist diktatörlüğe dönüştüremez. Bu kesindir ama öte yandan, Batı’daki bir sosyalist devrimin, işçi sınıfının geçici egemenliğini sosyalist bir diktatörlüğe dönüştürmemizi mümkün kılacağından da şüphe edilemez.²

Trotskiy’in bu öngörüsü tarih tarafından çarpıcı biçimde doğrulanmış-

1 Han Suyin, *Sabah Tufanı Mao Zedug ve Çin Devrimi 1949-1975*, Cilt 2, Berfin Yayınları, çev. Coşkun İrmak, 1997, İstanbul, s. 19.

2 L.Trotskiy, *Sürekli Devrim Sonuçlar ve Olasılıklar*, Yazın Yayınları, çev. Ahmet Muhittin, İstanbul, s.238

tır. SSCB'nin kaderi başta Alman Devrimi olmak üzere ileri ülkelerdeki devrimin gelişimine kopmaz biçimde bağlanmıştır. Trotskiy bu satırları henüz 1905'de yazmıştır. Lenin ise muzaffer 1917 Ekim Devrimi'nin ardından aynı öngörüyü tekrarlamıştır:

Proletarya devriminin zaferinden sonra bu devrim ilerlemiş tek bir ülkede gerçekleşse bile, pek muhtemeldir ki, bu durumda meydana gelecek ani bir değişiklik sonucunda Rusya, bu devrimden hemen sonra gene örnek bir ülke olmaktan çıkacak, ("sovyetik" ve sosyalist bakımlardan) geri bir ülke durumuna gelecektir. Ama içinde yaşadığımız şu tarihi anda durum tamı tamına şöyledir: Rusya örneği, bütün ülkelere, kaçınılmaz yakın geleceklelerinden -tamamen temel nitelikte- bir şeyler göstermektedir.³

Lenin'in ifade ettiği gibi Rusya Çin için yani devlet mülkiyetine dayalı planlama, dış ticaret tekeli ve emek piyasasının ilgası ve ulusun proletaryanın öncülüğünde yeniden kurulması anlamlarında tamamen temel nitelikte bir örnek oluşturmuştur. Bununla birlikte geri Rusya ile ileri Avrupa arasında Lenin ve Trotskiy'in kurmuş olduğu ilişki, görelilikler hesaba katılarak ve yine tamamen temel bir nitelikte geri Çin ile ileri Rusya arasında da görülmektedir.

Bu yazıda Çin'in yükselişleri ve düşüşleriyle 1949 devriminden sonraki serüvenini SSCB'deki gelişmeler ve SSCB-Çin Halk Cumhuriyeti ilişkilerini ön plana alınarak sunuyoruz. Bu yaklaşımla Çin'i sürekli devrim dinamiği ile sosyalist inşaya yönelten süreci sadece Çin'in iç dinamikleriyle açıklamıyoruz. Lenin ve Trotskiy'den yaptığımız alıntılarda ifadesini bulan devrimin eşitsiz ve bileşik gelişimini analizimize katıyoruz. Böylece, Çin'i nihayetinde sosyalist devrime yönelten devrimci yurtseverliğin aynı zamanda nasıl kapitalist restorasyonun temelini oluşturduğunu açıklamayı hedefliyoruz.

Sovyet modeli ile kalkınma: Birinci Beş Yıllık Plan

1949'da Çin'in ulusal gelirinin %90'ı tarımdan, %10'u ise sanayiden sağlanıyordu. Sovyetler Birliği ile sıkı bir işbirliği içinde hazırlanan Birinci Beş Yıllık Plan'da sanayileşmeye belirgin bir öncelik tanındı. Planda tarıma yapılacak yatırımlara ancak %6'lık bir kaynak ayrılmıştı. Planın

3 V.I.Lenin, *Sol Komünizm Bir Çocukluk Hastalığı*, Sol Yayınları, çev. Muzaffer Kabagil, Ankara 1974, s.8

temel amacı sanayi üretimini arttırmaktı. Sanayi üretiminin 2 katına çıkarılması ve milli gelirin %43 arttırılması hedeflendi.⁴

Birinci Beş Yıllık Plan, Sovyet modeline uygun olarak öncelikle stratejik sektörlerde etkisini gösterdi. 4 yıl içinde demir çelik üretimi 4 kat arttı. Aynı sürede kömür ve çimento üretimi de iki kat arttırıldı. 1954-1957 arasında ortalama %12'lik bir büyüme sağlandı. Birinci Beş Yıllık Plan'ın sonunda Çin'in ekonomik yapısında köklü bir dönüşüm sağlanmıştı. Artık devletin toplam gelirlerinin %70'ini sanayi kuruluşlarından alınan vergi ya da kâr adıyla toplanan fonlar oluşturuyordu.⁵

Birinci Beş Yıllık Plan'la birlikte Çin'in sosyo-ekonomik yapısındaki devasa dönüşüm ÇKP tarafından resmi belgelerde şöyle ifade ediliyordu: "1956'da, ülkemizde kapitalist sanayi, ticaret ve el sanatlarının mülkiyeti açısından sosyalist dönüşüm esas olarak tamamlanmış oldu."⁶ Devlet sektörünün üretimdeki payı 1952'de %19,1'den 1957'de %33,2'ye çıkmıştı. İşçi sınıfı kayda değer biçimde büyüdü ve 1957'nin sonunda 24,5 milyona ulaştı.⁷

Tarımda da büyük bir dönüşüm yaşanmıştı. 1952'de 59.000 hane kooperatiflerde örgütlenmişken. 1953 yılıyla birlikte bu sayı ciddi bir artış göstermeye başladı. 1953'te kooperatiflerde örgütlenen hane sayısı 275.000'e çıktı 1954 yılında ise bu rakam 2 milyona ulaşacaktı. Ne var ki 100 milyon hanelik Çin köylüsü içinde bu rakam ancak %2'lik bir kesimi ifade ediyordu. 1955 yılı kooperatif sayısında tam bir sıçrama yılı oldu. Kooperatif sayısı 650.000'e ulaştı ve 16.900.000 hane bu kooperatiflerde örgütlendi. 1956 yılında ise köylü ailelerinin %91,7'si kooperatiflere katılmış bulunuyordu. Tarım reformunun yarattığı üretim artışı, kooperatif hareketiyle yükselerek devam etti. 1956 yılı hasadı 165 milyon tona ulaştı. Beş yıllık planda 35.800 kooperatifin kurulması öngörülmüştü ancak bu rakam 100.000'i aşmıştı. Bu köylü kitlelerinin çoğunluğunu oluşturan yoksul köylülerin inisiyatifiyle gerçekleşiyordu ve bu durum parti belgelerinde "Çin'in kırsal bölgelerinde sosyalist ayaklanma" olarak adlandırılmıştı.⁸

Çin tarımı tarih boyunca doğal afetlerle boğuşmuştu hep. Çin'de bu doğal afetlerin sonuçlarını hafifletme çabası merkezi iktidarın tesisine yö-

4 Han, a.g.e, s. 87.

5 a.g.e., s. 88.

6 Çin Komünist Partisi, *Kısa Tarih*, İstanbul: Umut yayıncılık, 2002, s.95.

7 SSCB Bilimler Akademisi Uzak-Doğu Enstitüsü, *Leninizm ve Modern Çin*, çev. Selim Hancılar, Ankara: Temel Yayınlar, 1976, s.155.

8 Han, *Sabah Tufanı Cilt 2*, s. 62-68.

nelik güçlü bir eğilim yaratmıştır. Çin Halk Cumhuriyeti'nde ise ilk defa doğal afetin sonucunu hafifletmekten öteye gidildi. Sarı Nehir ve Huay nehirleri ıslah edilerek sel sorunu kalıcı bir çözüme ulaştırıldı. 1957 ve 1958 yılları yaygın bir sulama kanalı inşaatı seferberliğine sahne oldu. Ancak henüz gidilmesi gereken önemli mesafeler vardı.

Tarımda makinalaşma Sovyetlerden alınan traktörlerle ve Sovyet modelinde kurulan traktör merkezleri aracılığıyla yapılmaya çalışıldı. Ancak makinalaşmanın önündeki engellerden biri de köylülüğün eğitimsizliği ve makinaları kullanamamasıydı. Bu yüzden traktörler esas olarak eğitimli HKO (Çin Halk Cumhuriyeti'nin silahlı kuvvetlerinin adı Halk Kutuluş Ordusu'yu) askerlerinin işçi olarak çalıştığı devlet çiftliklerinde kullanılıyordu.

Birinci beş yıllık planın sonunda, Sovyet modeli kalkınmaya yönelik, ÇKP'nin üst kademelerinde bazı kuşular oluşmaya başladı. Tek adam yönetimi sorgulanıyor; Birinci Beş Yıllık Plan dönemi boyunca oluşan şişkin bürokrasi eleştiriliyordu. İşçi sınıfının politikadan uzaklaşmaya başladığı, yoksul bir tarım ülkesi olan Çin'de sermaye yoğun yatırımlar yapılmasının etkin olmadığı, ekonominin yönetimine Çin'in sorunlarını bilmeyen bir seçkinler grubunun getirildiği belirtiliyordu. 1949-1950 döneminde Çin'e 900'den fazla eğitici uzman gelmişti. Sovyet uzmanları araştırma merkezleri için 17.000 genç Çinli öğretmen yetiştirmiş, Çin'deki üniversitelerde 900 laboratuvar kurmuştu.⁹

Mao hiçbir zaman SSCB'ye tam olarak güvenmiyor, Çin'in geleceğini SSCB'ye bağlamayı düşünmüyordu. Buna karşın tüm Birinci Beş Yıllık Plan dönemi Çin ekonomisini güçlü bağlarla SSCB'ye bağlamış ve bu bağın Çin bürokrasisi içinde güçlü bir yansıması olmuştur. 19. Yüzyıldan beri modernleşme yönündeki çabaları düşünüldüğünde neredeyse bir asırlık aşamayı 5 yıl içinde kat etmiş olan Çin için gelişmenin bedelleri de olduğu açıktı. Çin'in sanayi atılımı SSCB olmadan yapılamazdı. Mao bunu daha önce açıkça belirtmişti. Ancak SSCB, yardımlarını karşılıksız yapmıyordu. Sovyetler Birliği'nden alınan makina ve donanımın bedeli dünya piyasası fiyatları temel alınarak belirleniyordu. Çin'de yavaş yavaş makina ve donanımın dünya standardının altında olduğu ve fiyatların da dünya piyasasına göre hiç de avantajlı olmadığı fikri yaygınlaşmaya başladı.

⁹ Oleg Ivanov, *Sovyet Çin İlişkileri*, çev. Fatma Doğu, İstanbul: Sorun Yayınları, 1979, s.18.

Sovyet etkisine karşı ilk tepkiler

Mao, SSCB'ye tek yanlı bağlanmaya yol açan gidişata son vermeye kararlıydı. Birinci Beş Yıllık Plan'ın bitmesinin ardından Mao'nun kendi planı devreye girecekti. Mao, plan döneminde oluşan sanayi birikimini temel alarak Çin'in kendi kendine yeterli olmasını sağlayacak yeni bir atılım planlamaya başladı. SSCB'ye bağımlı olmaktan kurtulan bir ekonomik yapıya kavuşması dış politikada da Çin'in elini serbest bırakacaktı.

Mao'nun planının hayata geçmesi için ÇKP içinde ve devlet bürokrasisinde Sovyet etkisinin kırılması gerekliydi. Mao bu doğrultuda parti içinde, henüz beş yıllık plan sürerken bir mücadele başlattı. Mücadele- nin bir ucunda Mao, diğer ucunda ise Partinin Mançurya sekreteri Kao Kang vardı. Kao Kang, Sovyetlerle çok yakın ilişki içindeydi. Muhtemelen SSCB'nin tavsiyesiyle Devlet Planlama Komisyonu'nun başına geçirilmişti. Tüm bunlar Kao Kang'ı Çin'deki Sovyet etkisinin kilit ismi yapıyordu. Mao, Kao Kang'ı Mançurya'yı kendi krallığı gibi yönetmek ve Mançurya'nın SSCB ile birleşmesini istemekle suçladı. Daha sonra parti- de darbe yapmak istemekle suçlanan Kao, Liu Şao-çi tarafından tutuklandı ve cezaevinde "intihar" etti.

Aynı dönemde aydınlara karşı büyük bir kampanya sürdürülüyordu. Kampanyanın sloganı ise "karşı devrimcileri açığa çıkaralım" idi. Ancak bu kampanyada da esas hedef Sovyet etkisiydi. Eğitim alanının yeniden yapılandırılması da Sovyet modeline göre yapılmıştı. Üniversite eğitiminde teknik branşlar öne çıkmıştı. 1949'dan önce öğrencilerin çoğunluğu sanat bölümlerine kaydolurken, Çin'in sanayi atılımı yaptığı dönemde öğrencilerin sadece %1'i sanat bölümlerine kayıt yaptırdı. Tiyatro, opera ve sinema gibi etkinliklerde bile esas olarak Sovyet kaynakları kullanılıyordu. Bu kampanya süresince 400.000 aydın sorgulandı. Bunlardan 45.000 tanesi karşı-devrimci olarak ilan edildi.

"Karşı-devrimcileri açığa çıkaralım" sloganıyla yürütülen kampanya, Sovyet modeline göre şekillenen eğitim sisteminde yetişen aydınlara karşı içindeki Sovyet yanlılarının ayıklanmasının hedeflendiğini düşündürmektedir.

Bu temizlik kampanyasının ardından 2. Beş Yıllık Planın Birincisi gibi olmaması gerektiği fikri yoğunlaşmaya başladı. Co En-lay kendi gücüne güvenme ilkesini vurgulayan bir propaganda çalışmasına başladı. Mao, "daha çok, daha çabuk, daha iyi ve daha tutumlu" sloganlarını ortaya attı. Tüm bunlar bağımlılıktan kurtulmak için yapılacak yeni atılımın

temel taşlarını oluşturmaya yönelikti. 2. Plan döneminde sermaye yoğun yatırımların yerini, Çin'in kalabalık nüfusunu seferber etmeye dönük bir yaklaşım alacaktı. Hafif sanayi ve tarım desteklendi. Böylece ağır sanayi için gerekli fonların yaratılacağı savunuluyordu.¹⁰

Sovyet etkisiyle katı bir merkezi planlamaya dayalı olarak şekillenen ekonomik yapıyı adem-i merkezileştirme yoluna gidildi. Daha önce yıllık gelirlerinin %70'ini merkeze aktaran eyalet yönetimleri, yeni yönelişle birlikte tam tersine %70'lik payı yerel gereksinimler, %30'luk payı ise merkeze ayırmaya başladı. Tarımdan, sanayiye kaynak aktarmaya yönelik fiyat politikası terk edildi. Karar alma süreçlerini yerelleştiren Mao, "bölgeler uygun bir iktidar derecesine sahip olmalıydılar" diyordu.¹¹ Ne var ki bu politikada da amaçlardan birinin merkezi planlamanın kilit noktalarını işgal eden Sovyet yanlısı bürokratların etkisini kırmak olması kuvvetle muhtemeldir.

Stalin'in ölümünden sonra SSCB-Çin ilişkileri

1956 yılında (Stalin'in ölümünden 2 yıl sonra) toplanan Sovyetler Birliği Komünist Partisi (SBKP) 20. Kongresinde dünya komünist hareketini sarsan gelişmeler olmuştu. SBKP'nin başına geçen Hruşçov, Stalin'in yöntemlerini yerden yere vuran bir politik kampanya başlatmıştı. Mao, bu kampanyaya sert bir şekilde karşı çıktı. Hruşçov'un siyasal çizgisini revizyonizm olarak damgaladı. Oysa Hruşçov'un 20. Kongre konuşmasının ana teması Stalin etrafında oluşan kişi kültürünün eleştirilmesi ve Stalin döneminde parti içinde ve toplum genelinde uygulanan şiddete dayalı temizlik kampanyalarının mahkum edilmesi idi. Hruşçov, Stalin'in muhalefete karşı verdiği mücadeleyi politik olarak doğru buluyordu. Esas olarak Stalin'in kullandığı yöntemleri eleştiriyordu.¹² Bu çerçeveden bakıldığında Stalin'in söz konusu yöntemlerine karşı eleştirel bir tutum içinde olduğu bilinen Mao'nun Hruşçov'a karşı sert bir ideolojik kampanya başlatması anlaşılabilir. Buna karşın Mao'nun SSCB'ye karşı 1949'un öncesinden başlayan, Kore savaşı sırasında azalmış olduğu izlenimi olsa da devam eden ve Birinci Beş Yıllık Plan döneminde şiddetlenen kuşkuculuğu hesa-

10 Mao Zedung, *Yayınlanmamış Yazılar 1956-1971*, çev. Fatmagül Berktaş, İstanbul: May Yayınları, 1976, s.14.

11 a.g.e., s. 23.

12 Nikita Krushçev, *Kişi Kültüne Karşı 20.Kongre Raporu*, çev. Ahmet Fethi, İstanbul: Pencere Yayınları, 1991, s. 54.

ba katıldığında gelişmeleri anlamak daha kolay olacaktır.

1954 sonbaharında Stalin'in ölümünden sonra Çin'e gelen Sovyet yetkilileriyle yapılan görüşmelerde son derece önemli adımlar atıldı. Mançurya'daki Rus garnizonları kaldırıldı. Mançurya'da Sovyetlerin ve Çin'in birlikte ortak olduğu işletmelerin merkezi Çin'e taşındı. Port Arthur ve Talian Çin'e geri verildi. 170 Milyon rublelik Sovyet kredisi üzerinde görüşülmeye başlandı ve Çin'le Sovyetler arasında nükleer işbirliğine gidildi. Çinli atom enerjisi uzmanları eğitim almak üzere SSCB'ye gittiler ve daha sonra Çin'de küçük çaplı bir nükleer reaktör kuruldu.¹³

Ancak bu balayı kısa sürdü. Hruşçov, Çin'le kurduğu olumlu ilişkileri dış politikada koz olarak kullanmaya çalıştı. Hruşçov, ABD ve Avrupa ülkeleriyle SSCB arasındaki gerilimi azaltmak için dikkatleri Asya'ya çekiyor, Batı için Afyon savaşlarından bu yana sorun kaynağı olan Çin'i siyasi ve diplomatik açıdan kontrol etmeyi vaat ediyordu. Çan Kay-şek 1949 devriminden sonra ABD'nin askeri ve siyasal desteğiyle Tayvan'da milliyetçi bir hükümet kurmuştu. Çin Halk Cumhuriyeti, Tayvan hükümetini tanımadığı gibi bu adayı kendi toprağı kabul ediyordu. Çin, SSCB'den uluslararası arenada Tayvan'a ilişkin tezlerini savunmasını istiyordu. Hruşçov bu isteğe uymadı ve Çin'in tezlerini uluslararası platformlarda savunmadı. Yine aynı dönemde Hindistan ve SSCB arasındaki yakınlaşma da ÇHC yönetimini tedirgin ediyordu. Çin'in Hindistan'la çözülmemiş sınırlar sorunları vardı. SSCB bu sorunların çözülmesinde adım atmadığı gibi giderek Hindistan'a daha fazla yardım yaptı. 1960'a kadar Hindistan'a yapılan SSCB yardımları Çin'e yapılanın üç katına ulaşacaktı.¹⁴

Çin, SSCB ve ABD arasındaki ilişkiler 2. Dünya Savaşı'nın belirlediği uluslararası ortamda şekillenmişti. SSCB, ABD'ye karşı bir denge unsuru olarak öne çıkmış, Kore savaşıyla birlikte Çin'in gerek kalkınması gerekse de güvenliği için yaslanması gerek bir güç olarak belirmişti. Mao, fırsat bulduğu anda bu eşitsiz bağımlılık ilişkisini bitirmek istiyordu. Ancak bu Mao'nun uluslararası politikada yalnız kalmayı yeğ tuttuğu anlamına gelmez. Dolayısıyla Stalin'in 2. Dünya Savaşı kahramanı olarak prestijinin doruğunda olduğu bir aşamada SSCB'ye karşı bayrak açmak Çin için çok maliyetli olacaktı. Çin 2. Dünya Savaşı sonrası oluşan Doğu Bloku'ndan tecrit olacak, Japonya ve ABD emperyalizmiyle yalnız kalacaktı. Hruşçov'un başa geçmesiyle, Mao politik saldırı için elverişli bir

13 Han, *Sabah Tufanı Cilt 2*, s. 179.

14 a.g.e., s. 181.

koşul elde etmiş oluyordu. Sovyet bürokrasisinin resmi tarihince dünya komünist hareketi içinde yanılmaz ve sarsılmaz bir önder olarak benimsenmiş olan Stalin'e yapılan eleştirilere karşı cephe alan Mao böylece Doğu Bloku içinde kendine müttefik edinme şansı kazanıyordu. Yugoslavya zaten SSCB ile politik olarak çatışma içindeydi; Doğu Bloku'ndaki bir çok ülke de SSCB'yle kurulan eşitsiz ilişkilerden rahatsızdı. Zaman içinde Mao hedefine ulaşacak, Arnavutluk'u yanına çekerek SSCB'ye karşı yeni bir politik cephe açılmasını sağlayacaktı. Hal böyle olunca 1956 sonrasında Çin-Sovyet ilişkileri giderek açılmış ve en sonunda askeri çatışma noktasına kadar gelmiştir.

100 Çiçek Açsın Kampanyası

Tüm bunlar olurken ÇKP içinde yeni bir mücadele başladı. Mao'nun karşısında bu sefer Kao Kang'dan daha kuvvetli bir rakip vardı. Parti içinde Mao'dan sonra en güçlü etkiye sahip olan Liu Şao-çi, Hruşçov'un çıkışını destekleyen bir tutum içine girmişti. ÇKP 8. kongresi "kişiye tapma" çizgisini mahkum eden bir karar aldı. Çin'de böyle bir kararın Mao Zedong'u hedef aldığı ortadaydı. Mao, partinin üst düzey kadrolarıyla sınırlı bir mücadele yürütmeyi kendisi için dezavantajlı gördüğünden, alt düzey kadroları ve başta gençlik olmak üzere kitleleri harekete geçirmeye çalıştı. Mao tarafından "100 Çiçek Açsın, Düşünce Akımları Yarışsın" sloganı ortaya atıldı. 1957 yılı yoğun fikir tartışmalarının yaşandığı, birçok ideolojik grubun ortaya çıktığı bir yıl oldu. Yüz Çiçek kampanyası fikri Mao tarafından ortaya atılmışsa da hareketin Mao tarafından kontrol altında tutulduğu söylenemezdi. Her tür ideolojik görüş (bunlar içinde ÇKP'yi çok sert eleştirenler de vardı) kendini ifade etmeye ve gruplar arasında sert mücadeleler yaşanmaya başlamıştı.

1957 yılında 100 Çiçek Açsın Kampanyası'yla 8. kongredeki hava Mao lehine döndü. Merkez komitesinin 3. genel toplantısında Mao'nun belirlediği politikalar benimsendi.

100 Çiçek Açsın Kampanyası'nın önemli özelliklerinden biri de başta öğrenciler olmak üzere aydın tabakanın kol emeğiyle çalışmaya özendirilmesiydi. Öğrenciler köylere gönderilirken fabrikalarda müdürler, uzmanlar ve işçiler arasında bir ittifak politikası tarif edildi. Müdürler ve uzmanlar haftada 2 gün işçiler gibi çalışarak halkla ilişkilerini güçlendirecekti. Bu önlemlerin Çin'de oluşan yeni bürokrat katmanın etkisini azaltmak ve

üretim sürecini demokratikleştirmek açısından önemli olduğu ortadadır. Ne var ki Maoist yazının ifade ettiği gibi tüm bunların Mao'nun demokratik merkeziyetçilik şeklinde formüle ettiği fikirlerinin mi yoksa bürokrasi içindeki Sovyet etkisini kırma çabasının mı belirleyici olduğu tartışmalıdır. 100 Çiçek Açsın Kampanyası'nın bittiğinin ilan edildiği 1957 yılında Mao, ünlü "Doğu rüzgarı Batı Rüzgarı'nı yendi" sözünü söyleyerek, kampanyasının esas hedefi olan yönetimdeki Sovyet etkisini kırmayı başardığını ima etmiştir. Bu durum açıkça söylendiğinde ise "Moskova'dan gelen revizyonizm rüzgarı, doğudan gelen devrim rüzgarı tarafından yenilmiştir" şeklinde ifade ediliyordu. 1957'de olayları izlemek üzere SSCB tarafından Pekin'e gönderilen Vorosilov da durumdan hoşnut olmadığını "Sovyetler Birliği'nde böyle şeyler asla olmamıştır" diyerek göstermiştir.¹⁵

Büyük İleri Atılım dönemi

Birinci Beş Yıllık Plan döneminin eleştirisi daha plan sürerken başlamış, 100 Çiçek Açsın kampanyası döneminde en sert ve keskin halini almıştı. Büyük İleri Atılım dönemi mülkiyet biçimi olarak devlet mülkiyetinin belirlediği bir ortak çerçeve içinde Birinci Beş Yıllık Plan'ın adeta antitezi şeklinde tezahür etti. Ekonomik kararların alınmasında merkeziyetçilik, yerel birimlerin ağırlığının artırılmasıyla sınırlandı. Söz gelimi her kooperatif elde ettiği gelirden tüketime ve makinalaşmaya ayıracağı payı kendi belirleme hakkına kavuştu. Bu uygulamaya tarım vergilerinde yapılan indirimler eşlik etti. %15 olan tarım vergisi %10'a indirildi. Bu eğilim 1970'de tarım vergisi oranı %5'e ininceye kadar devam etti. Böylece kooperatiflere kendi planlamalarını yapabilmek için yeterli fonları bulabilmesi amaçlanıyordu. Böylece her köy otarşik bir yapıya kavuşabilecekti.

Birinci Beş Yıllık Plan döneminde Sovyet modeline uygun olarak işgücünde uzmanlaşma ve işbölümü esas alınmıştı. SSCB'de emek verimliliğinin artırılmasında Taylorist ayrıntılı işbölümü uygulaması benimsenmişti. Büyük İleri Atılım sırasında ise aydınların, uzmanların ve öğrencilerin kol emeğiyle çalışması eşitlikçiliğin simgesi olarak görüldü. Aslında Büyük İleri Atılım'la birlikte yaşananlar Mao'nun kızıl orduyu üretimde seferber ederek kendi kendine yeter hale getirdiği gerilla savaşı yıllarını anımsatıyordu. Mao, Çin'in kalabalık nüfusunu kullanarak ileri

¹⁵ a.g.e., s. 186.

atılımı gerçekleştirmekten yanaydı. Çin'in kalabalık işgücünün sermaye yoğun yatırımlarla seferber edilmesi olanaksızdı. Birinci beş Yıllık Plan'da şehirlere ve ağır sanayiye kesin bir ağırlık verilirken, bu anlayışın yerini hafif ama ülke çapına yayılan bir sanayiye ve kırlarla kentlerin eşit gelişmesine yapılan vurgu aldı. Sovyetlerin yardımıyla, Sovyet modeline uygun bir sanayileşmenin yerine kendi gücüne dayanarak yürütülen bir kalkınma anlayışı benimsendi.

Büyük İleri Atılım'la ilgili olarak önemle vurgulanması gereken şey, bu atılımın 1949 devriminin ardından başlayan kamulaştırma dalgası ve Birinci Beş yıllık Plan'ın yarattığı sosyal ve endüstriyel altyapı üzerinden gerçekleştirilmesiydi. Kalkınma için uluslararası yardımı kesin bir zorunluluk olarak gören Mao, SSCB'nin ekonomi üzerinde belirleyici rol oynamasını geçici olarak kabul etmiş ve Çin belirli bir potansiyele eriştiğinde kendi politikasını devreye sokmuştu.

Büyük İleri Atılım, belirli yönlerden gerçekten de bir atılımı simgeliyordu. Tarımsal üretim Halk Komünleri'nin kurulması ve bu komünlerde devlet eliyle makinalaşmanın sağlanmasıyla önemli ilerlemeler sağlandı. Ülkenin kendi kendine yeterliliği açısından çok önemli olan teknolojik donanımın %83'ü ülke içinde üretilmeye başlandı. Bu yıllarda 24 Büyük hidroelektrik santraliyle 76 termik santral çalışmaya başladı. Köylere verilen elektrik enerjisi miktarı Atılım döneminde yaratılan altyapı üzerinden 1963'e kadar 11 kat artacaktı. Ülkeyi saran yüksek gerilim hatlarının uzunluğu 70.000 km. vardığında bunun 45.000 km. kadarı Atılım döneminde yapılmıştı.¹⁶ 1970'lerin sonunda Çin'de çalışmakta olan dört büyük sanayi kuruluşunda üçü bu dönemde kuruldu. Küçük ölçekli işletmelerin sayısı ise 800.000'e ulaştı. Ancak sayılardaki bu sıçrayışın hayattaki karşılığı her zaman istendiği gibi olmadı. Dünya'da eşi görülmemiş bir şekilde demir ve çelik üretimi ülke sathına yayıldı ve çok sayıdaki küçük işletme bu iş için seferber edildi. Bu çerçevede 600.000 ocak açıldı.

Ancak ülke sathına yayılan demir çelik sanayisi, üretimde istenen sonucu verdiğinde bile ulaşım altyapısının yetersizliği nedeniyle büyük çapta israf yaşıyordu. Üretim kararlarının ve planlamanın yerelleştirilmesi ise başta üretim birimlerinde olumlu yönde bir motivasyon yarattıysa da birimlerden gelen raporların gerçekle uyuşmaması dolayısıyla planlama büyük zaafa uğruyordu. Tüm birimler üretimlerini merkeze bildirirken abartma eğilimindeydiler. Böyle olunca da merkezi planlama tamamen

¹⁶ Jan Myrdal, *Çin Raporu*, çev. Alparslan Berktaş, İstanbul: ABC Yayınları, 1977, s. 5.

gerçek dışı verilere dayanılarak yapılmaya başlandı. Merkezin gözüne girmek isteyen yerel bürokratlar, başarılı olduklarını gösterebilmek adına köylünün yaşaması için gerekli olan ürünlere bile el koydular. Tüm bunlar kötü hava koşullarıyla da birleşince 1959-1961 arasında milyonlarca köylü açlıktan öldü ve köylülükle ÇKP arasındaki ittifak büyük zarar gördü.

Kültür Devrimi sırasında bu dönemde yaşanan sorunlar tekrar gündeme gelecek ve fatura Liu Şao-çi'ye kesilecekti. Peki sorun gerçekten de kötü yönetimden mi kaynaklanıyordu yoksa planlı ekonomiyle yerel birimlerin ekonomik kararları vermesi arasındaki çelişkinin doğal bir yansımasıyla mı karşılaşılıyordu? Planlı ekonomide, piyasanın işleyişi ortadan kaldırıldığında ya da büyük oranda sınırlandırıldığında, üretimin miktarından, kaynakların dağılımına ve gelirin bölüşümüne kadar her şeyin planlanması doğal olarak zorunlu hale gelmektedir. Piyasa koşullarında ekonomik birimler maliyet ve kâr hesapları yaparak üretim düzeylerini belirlerler. Piyasanın varlığı maliyetlerin ve kâr oranlarının gerçeğe yakın bir biçimde (değişim yönü kesin olarak tahmin edilemese de) bilinmesini olanaklı kılar. Çin'de ise tüm bu veriler devlet tarafından politik karar mekanizması sonucunda belirleniyordu. Kâr verimlilik ve üretim temelinde belirlenen bir orandı. Ücretler de aynı şekilde emek piyasasının işlemediği bir ortamda devlet tarafından belirleniyordu. Dolayısıyla tüm bu verileri belirleyen gücün aynı zamanda planlamayı da merkezi olarak yapması SSCB'de etkin sonuç verirken, Çin'de yerelleştirilen planlama girişimi önemli ölçüde kaosa yol açmıştı.

Çin'de ilk defa piyasa reformu önerilerinin Büyük İleri Atılım'ın sonrasında gelmesi bu açıdan bakıldığında hiç de şaşırtıcı değildir. Devlet Planlama Komisyonu Başkanı olan Li Fu-çun, üretime piyasa güçlerinin kumanda etmesini ve itici güç olarak kâr güdüsünden yararlanmayı önerdi. Bu öneri önceleri kuşkuyla karşılanırsa da SSCB'yle ilişkilerde yaşanan yeni gelişmeler bu tartışmanın da kaderini etkileyecekti.

Büyük İleri Atılım, kış için hazırlık yapan karınca gibi zor günler için kendi kendine yeterli olma kapasitesi kazanmaya odaklanmıştı. Mao'nun beklediği kara kış kısa sürede Çin'in kapısını çaldı. 1960 yılına kuraklıkla giren Çin yurt dışından tahıl ithal etmek zorunda kalmıştı. Bu sırada Çin-Sovyet anlaşmazlığı giderek şiddetleniyordu. Hindistan ve Çin Halk Cumhuriyeti arasında sınır çatışmaları başlamıştı. Büyük İleri Atılım'a SSCB'nin tepkisi Hindistan'a yardımlarını arttırmak şeklinde oldu. Buna ek olarak SBKP, ÇKP'ye 1960 Temmuz'unda 1390 Sovyet uzmanını geri

çekeceğini, 343 sözleşme ile 257 projenin askıya alınacağını bildirdi.

SSCB'nin bu tutumu almasıyla birlikte Çin ekonomisinde merkezi planlama yönünde sürekli bir ağırlık yaratan Sovyet etkeninde bir zayıflama ortaya çıkıyordu. Sovyetlerin de-facto ambargosu Çin sanayisini son derece olumsuz etkiledi. Özellikle Mançurya'da yoğunlaşan ağır sanayi tesislerinde üretim durma noktasına geldi. Bu durumdan çıkış yolu, 1961 ve 1964 yılları arasında yapılan ekonomik reformlarda bulundu. Bunlar sınırlı piyasa reformları şeklindeydi. Artık kârlılık sağlamayan sanayi işletmeleri hemen kapatılacaktı. Parça başı ücret sistemi benimsendi. Devlet işletmeleri 3 sene boyunca işçi alınımlarını durdurdu. Sermaye yatırımları ancak verimliliğin ve kârlılığın yüksek olduğu alanlarda yapılacaktı.

Ekonomik kararların adem-i merkezileştirilmesiyle daha önce yatırım yapmış bir çok yerel komünün sanayi işletmeleri kârlı olmadığı için kapatıldı. Bu durum Çin'de 1949'dan sonra ilk defa işsizliği gündeme getiriyordu.

Kültür Devrimi

1965 yılında parti içinde Mao Zedung ile Liu Şao-çi arasındaki mücadele sertleşmeye başlamıştı. Mao, o zamana kadar elde ettiği tüm başarıları geniş köylü ve işçi kitlesine dayanarak gerçekleştirmişti. Bu kitleyle partinin sıkı bağlar kurmasını her zaman önemsendi. Gençlerin köylere gitmesini ve yarı zamanlı da olsa işçi olarak çalışmasını her zaman savunmuştu. Ancak ekonomik sıkıntıların baş gösterdiği zamanlarda kafa ve kol emeğini birleştirmeye çalışan girişimler aksamaya başlıyordu. Mao bu durumu her zaman kendisi için bir tehdit olarak görüyordu. Bunun sebebi modern Çin ekonomisinin temellerinin atıldığı yıllarda kullanılan harcin Sovyet harcı olmasıydı. Sovyetlerin attığı temel üzerinde şekillenen ve yükselen yeni bürokratik tabaka, Mao için her zaman güvenilmez oldu. Haksız da değildi. Hruşçov, SBKP 20. kongresinde Stalin kültüne karşı bayrak açtığında, Çin'de sözüm ona "yeni bürokratik katman" hemen tepki vermiş ve Mao'yu kastederek kişi kültürünü eleştirenlerin sayısı çoğalmıştı. Mao'nun muhaliflerini kastettiğinde sürekli olarak revizyonist (ÇKP'nin Hruşçov ve taraftarları için kullandığı politik terim buydu) ve hatta "Çin'in Hruşçov'ları" terimlerini kullanması boşuna değildi.

Mao, ÇKP içindeki hasımlarına karşı başlattığı mücadelesinde iki ilke belirledi. Bunlardan birincisi, yapılan yanlışlar çok vahimse ya da önder-

lik tamamen karşı-devrimcilerin eline geçmişse halk ayaklanarak yönetimi yeniden ele geçirecekti. İkinci ilke ise partinin başka kademelerinde yozlaşma görüldüğünde yeni bir önderlik oluşuncaya kadar halk geçici olarak yönetimi eline alacaktı.¹⁷ Mao Yüz Çiçek Açsın Kampanyası'nda benimsediği anlayışı bir adım öteye götürüyor ve parti içindeki mücadelesinde ayaklanmayı meşru bir yöntem olarak sunuyordu. Bu sözler yaklaşan fırtınanın habercisiydi.

1965 yılının Eylül'ünde toplanan Merkez Komitesi siyasi bürosu toplantısında Mao, Wu Han isimli bir yazarın yazdığı oyunu gündeme getirdi. Bu oyunda Ming İmparatoru'nun, Hay Juy adındaki bir bürokrati görevden alması hicvediliyordu. Oyunda Ming İmparatoru'nun Mao'yu sembolize ettiği düşünülmüştü. Mao bunu toplantıda dile getirdi ve oyunu revizyonizmin bir girişimi olarak mahkûm etti. Bu toplantının ardından Mao bir karşı saldırıya geçti. Mao'ya yakın bir yazar olan Yao Wen-yuan, Wu Han'ı yerden yere vuran eleştiri yazıları kaleme almaya başladı. Mao, "Hay Juy'un görevden alınması" oyunu üzerine yürüyen tartışmayı parti içinde kendine yakın olanlarla tehdit oluşturanları ayıklamak için kullandı. Mao, Kültür Devrimi'nin yürütülmesinden sorumlu beşli bir grup oluşturmuştu. Bu grubun başında yer alan Peng Çen, Wu Han'ın oyunun soruşturulmasıyla da görevliydi. Peng, bu oyunu akademik tartışma çerçevesi içinde bir eleştiri olarak değerlendirdiği için Mao'nun şimşeklerini üzerine çekti. Kültür Devrimi içinde önemli bir belge olan 16 Mayıs genelgesiyle. Peng Çen görevden alındı. Beşler grubu hemen dağıtıldı. Yerine Kültür Devrimi'nden Sorumlu Grup (KDSG) atandı. Bu grubun içinde Mao'nun eşi Çiang Çing, Mao'nun talimatıyla Wu Han'ı eleştiren Yao Wen-yuan, Çen Bo-da ve Lin Biao gibi isimler vardı. 16 Mayıs genelgesi parti ve devlet bürokrasisi içinde tam bir savaş ilanıydı:

Her şeyden önce, bu insanlara (parti içindeki kapitalist yolcular) Kültür Devrimi'ni sürdürme konusunda artık güvenemeyiz. Bu insanların önemli bir bölümü hala çok önemli görevlerdedir ve bu durum büyük bir tehlike yaratıyor. Uygun koşulları bulduklarında siyasi iktidarı ele geçirmeye çalışacaklardır. Bu kapitalist yolcuların bir bölümünü tanıyoruz, ancak tanımadığımız birçok revizyonist de var. Bunlara henüz güveniyoruz, devrimi onlara teslim etmeyi düşünüyoruz, açıkçası ... koynumuzda binlerce Krusçev besliyoruz.¹⁸

¹⁷ Han, *Sabah Tufanı Cilt 2*, s. 343.

¹⁸ a.g.e., s. 411.

Kültür devrimi boyunca kapitalist yolculara ve revizyonizme karşı mücadele esas tema olarak öne çıkacaktı. Mao, parti ve devlet bürokrasisinin “revizyonistlerce” işgal edildiğini düşündüğünden kitleleri seferber etme yöntemini benimsedi. Bu sefer Yüz Çiçek Açsın kampanyası döneminden çok daha kararlı ve kapsamlı bir kampanya başlattı. Başında Liu Şao-çi'nin bulunduğu Kültür Devrimi çalışma grupları ise görünüşte bu süreci yürütmekle görevli olduğu halde tabandan gelişen hareketi kontrol etmeye çalıştı. Bir aşamada çalışma gruplarıyla Pekin Üniversitesi öğrencileri arasında çatışma çıktı.

Kültür Devrimi'nin politik aynası duvarlardı. Duvarlara binlerce duvar gazetesi asılıyor ve bunlar aracılığıyla sert polemikler sürdürülüyordu. Duvar gazetelerine dazubao adı veriliyordu. Mao'nun imzasıyla yayınlanan dazubaolar büyük yankı uyandırıyor ve kitleleri harekete geçiriyordu. 16 Mayıs'ta “koynumuzda binlerce Hruşçov besliyoruz” diyen genelgenin yayınlanmasının üzerinden 6 ay geçmişti ki Mao'nun Liu Şao-çi'yi Çin'in Hruşçov'u olmakla itham eden dazubaosu duvarlarda boy gösterdi.

Mao, Kültür Devrimi'ni tabandan yürütmek üzere milyonlarca kızıl muhafız örgütlemeye girişti. Önceleri muhafızların silah taşıma ve tutuklama yetkisi yoktu. Ancak fiili gidişat Çin'i neredeyse bir iç savaşa sürükliyordu. Gençliğe, 1967 Ocak'ında Şangay işçileri katıldı. Daha sonra tüm ülkeyi işçi eylemleri saracaktı. Co En-lay kültür devriminin başlangıcında Mao'nun da onayıyla hareketin üretim birimlerine taşmamasını emretmişti. Sovyetler yardımlarını çektikten sonra en son isteyecekleri şey bir grev dalgası olurdu. Mao işçilerin harekete geçmesiyle devreye girdi ve her fabrikada revizyonist yöneticilerin eleştirilmesini ama üretimin aksatılmasını istedi. Ancak işçiler öngörülen sınırları aşan bir mücadele içine girdiler ve Şangay'da özerk bir işçi yönetimi kurulması gündeme geldi. Şangay'daki hareket Şangay Halk Komünü'nün kurulduğunu ilan ettiğinde Mao buna karşı çıktı. Mao sadece görünürde bu hareketi destekliyordu ve işçilerin önünü açmak için hiçbir şey yapmadı.

Mao ülkenin çeşitli yerlerinde “bütün iktidar proletaryaya” sloganıyla fabrikaların işçilerce ele geçirilmesine de “anarşist eğilimler” şeklinde değerlendirerek karşı çıktı. Başlayan bir grev, işçilerin taleplerinin kabul edilmesiyle kısa zamanda sonuçlanıyordu. Başarılı grevlerin her biri yeni grevleri tetikliyordu. Kızıl Muhafızlar içinde önemli bir kesim bu işçilerden oluşuyordu.

Yine Mao'nun 16 Mayıs genelgesini referans alan bir örgüt kurulmuş-

tu ve sınırları aşmaktaydı. Mayıs ayı beşinci ay olduğu için örgüt bildiri ve dazubaolarını 516 imzasıyla çıkarıyordu. Bu örgüt Kültür Devrimi'nin en uç kanadını temsil ediyor ve mücadelede esas olarak şiddet yöntemini benimsiyordu. Örgütün temel sloganı “Başkan Mao'ya sadık kalalım” idi. Ancak Mao bu harekete de kuşkuyla yaklaştı.

Mao, 1967 yılında daha önce olaylara müdahil olmamış olan Halk Kurtuluş Ordusu'nu devreye soktu. HKO sayesinde Mao'nun düşündüğünden fazla radikalleşen hareketin derlenip, toparlanması ve düzene sokulması amaçlanmıştı. Aslında Kültür Devrimi'nin başından itibaren Mao, HKO'ya Kültür Devrimi'nde merkezi bir rol biçiyordu. Kültür Devrimi başlamadan 3 hafta önce bu düşüncesini bir mektupla HKO komutanı Lin Biao'ya bildirmiş ve ordunun yarınki insanın yaratılacağı büyük bir okul olması gerektiğini söylemişti.¹⁹

Ordu, hakimiyetini sağlamlaştırdığı bölgelerde, Kültür Devrimi'nin bittiğini duyuran “Devrimci Komiteler” oluşturuyordu. Bu komitelerde Kızıl Muhafızlar hemen hemen hiç yer almıyordu. Mao'nun izinden giderek ayaklanan Kızıl Muhafızlar yine Mao tarafından fiziki olarak ezilme dahil olmak üzere kenara itildiğinde büyük bir hayal kırıklığı yaşandı.²⁰

Mao tarafından Kültür Devrimi sırasında HKO'nun başına getirilen Lin Biao, Kültür Devrimi'nin sonunda yapılan ÇKP 9. Kongresi'nden sonra resmen Mao'nun halefi olarak ilan edildi. Lin Biao, Kültür Devrimi sırasında en radikal tutumları alan kişi olarak kitlelerde büyük sempati uyandırmıştı. Ancak Mao'nun resmi halefi ilan edildikten sonra Co En-lay'la arasında bir iktidar kavgası başlamıştır. Bu iktidar kavgasının içinde sürdüğü bağlam ve sonuçlanış şekli son derece çarpıcı olmuştur.

Kültür Devrimi Mao'nun iktidarını sağlamlaştırmasıyla sonuçlanmıştı. Bu dönem Maoist ideoloji tarafından her zaman sosyalist demokrasinin parlak bir dönemi olarak tanımlanmışsa da bu tanımlamaya katılmak zordur. Muhafızlar tasfiye edilmişti. Kültür Devrimi süresince Çin'de bulunan bir Sovyet Sinoloğu Kültür Devrimi'nin sona erdiği aşamadaki durumu şöyle tasvir etmektedir:

Artık ordu, ülkenin bütün yaşamını, gizlenmeye gerek duymaksızın, apaçık bir şekilde denetimi altına almıştır. Yanıbaşında kızıl muhafız müfrezeleriyle ihtilalci asiler yürüyor ve savaşıyor: Ayaklanana halk ile çatışınlar diye hepsine silah verilmiş. Ülkenin yaratıcı uğraşları durdurulmuş: Ne edebi

19 Alain Peyrefitte, *Çin Uyanınca*, çev. Cemal Süreyya, Ankara: E Yayınları, 1975, s. 359.

20 Charlie Hore, *Mao'dan Tiannanmen Meydanı'na*, İstanbul: Koral Yayınları, 1990, s. 34.

dergi, ne kitap yayınlanıyor, ne yeni filmler çevriliyor, ne yeni oyunlar sahneye konuluyor, Her şey Mao Çe-tung'un milyonlarca basılan eserlerinin dalgasında silinip süpürülmüş.²¹

Kültür Devrimi'nin 516 gibi sivri uçları da törpüledikten sonra yeniden bir inşa sürecine girilecekti. Kültür Devrimi yılları ciddi bir ekonomik çöküntüyü de beraberinde getirmiştir. Çin ekonomisinde 1967'de %8'lik, 1968'de ise %6'lık bir daralma yaşamıştır.²² Eğer, Kültür Devrimi Çin'de kitlelerin yönetime katılmasının kurumsallaştığı bir dönem olmuş olsaydı, yeniden inşa süreci büyük oranda HKO'ya dayandırılmazdı. Gerçekte yaşanan HKO'nun devlet yönetimindeki etkisinin artması ve toplumsal yapının askerileştirilmesi olmuştur. HKO komutanı Lin Biao'nun Mao'nun halefi olarak ilan edilmesi de bu gelişmeye uygundur.

Maoist ideolojide hakim olan görüşlerden bir diğeri de Kültür Devrimi'nde kapitalist yolcuların tasfiye edilmiş olduğudur. Bu sav kapitalist bir kalkınma modelinin mümkün olduğunu düşünenlerin tasfiye edildiği şeklinde anlaşılırsa bu büyük ölçüde yanlış olur. Çünkü Çin'de "kapitalist yol" kavramı Hruşçov'un SSCB'de iktidara gelmesinden sonra kullanılmaya başlanmış ve SSCB'de kapitalizmin restore edildiğine dair teze referans yapılarak kullanılmıştır. Oysa Hruşçov'la birlikte SSCB'de kapitalizmin hakim üretim biçimi haline geldiğine dair maddi bir kanıt yoktur. SSCB'de yaşanan iktidar değişikliği ve ideolojik söylemdeki alt üst oluşun, Sovyetler Birliği'nde üretim araçlarının mülkiyet yapısına bir etkisi olmamıştır. Söz konusu dönemde SSCB'de kapitalizmi restore edecek büyük çaplı piyasa reformları, dış ticaret tekelinin kaldırılması, emek piyasasının kurulması gibi tartışmalar gündeme gelmemiştir.

Çin'de de tartışma kapitalist ve sosyalist model arasında yaşanmamıştır. Mao'nun fabrikalarda maddi teşvik sisteminin uygulanmasına karşı olduğu bilinmektedir. Ancak aynı Mao'nun Büyük İleri Atılım'ın ardın-

21 A., Jelohovtsev, *Çin Kültür İhtilali*, Çev. Nihal Öno, İstanbul: Varlık Yayınları, 1969, s. 163.

22 World Bank, *World Development Indicators 2006*. Diğer yandan, Kültür Devrimi'nin dünyanın en büyük kırsal kalkınma programının uygulamaya konduğu bir dönem olduğunu da tespit etmek gerekiyor. Bu dönemde Çin'in büyük ölçüde kırsal olan nüfusunu temel sağlık ve eğitim imkanlarına kavuşturuldu. Bunu yaparken büyük sermaye yatırımları yapılmadı. Aşılama vb. temel sağlık hizmetlerinin tek tek köylere uzanacak şekilde örgütlenmesi "yalınayak doktorlar" olarak adlandırılan sağlıkçıların seferberliği temelinde gerçekleştirildi. 1970'lerin sonuna gelindiğinde Birleşmiş Milletler Çin'in az gelişmiş ülkelere örnek bir sağlık sistemi kurduğunu ilan etmişti. Ayrıca, 1970'lerin başından itibaren sulama altyapısının ve yüksek verim sağlayan tohumların geliştirilmesi için büyük gayret gösterildi. Bunun meyveleri 1978'den sonraki reform ve dışa açılma döneminde alındı. Bugün bile köylerin çoğunda Mao döneminde kurulan sulama sistemleri kullanılıyor.

dan yaşanan sorunlar karşısında Li Fu-çun'un kârlılığı temel alan sanayi politikasına karşı esaslı bir karşı çıkış gösterdiğine dair bir bilgi yoktur. Dolayısıyla Kültür Devrimi'nin "kapitalist yolcuların" tasfiyesi sloganı altında da temel olarak Sovyet etkisinin tasfiyesine yönelmiş olduğunu açıkça söyleyebiliriz. Birinci Beş Yıllık Plan'ın son yıllarından başlayan Yüz Çiçek Açsın Kampanyası ve Büyük İleri Atılım'la devam eden SSCB'den bağımsızlaşma süreci en keskin halini Kültür Devrimi ile birlikte almıştır. Nitekim bu gelişmeden muzdarip olan Leonid Brejnev de Kültür devrimi için "Çin'in gerçek komünistleri için tam bir trajedi" demiştir.²³

Kültür Devrimi'nden sonra Çin Halk Cumhuriyeti, dış politikada çok daha keskin dönüşler yapabilme olanağına kavuşmuştur. Bu durumun ilk ve en çarpıcı belirtisi Nixon'un 1971'de Çin'e davet edilmesiyle görülecektir. Kültür Devrimi'nin kahramanlarından olan ve Mao'nun resmi halefi ilan edilen Lin Biao, ABD ile başlayan yakınlaşmaya karşı "emperyalizm elindeki satırı bırakmaz" diyerek sert bir çıkış yapmıştır. Bu çıkışın ardından Co En-lay, Lin Biao'ya karşı kapsamlı bir kampanya başlatmış ve onu 516 örgütünün yöneticisi olmak ve gizlice Sovyetler Birliği ile birleşmeyi savunmakla suçlamıştır. Çin'de barınma şansı kalmayan Lin Biao, ailesi ile birlikte SSCB'ye gitmek için bindiği uçağın düşmesiyle hayatını kaybetmiş ve Kültür Devrimi'nin son kurbanı olmuştur.

Çin-Sovyet İlişkileri: 1960-1971

Çin'le Sovyetler Birliği ilişkisi 60'lı yıllarla birlikte iyice düşmanca bir karaktere büründü. Ancak bu hasımlığın özgün bir yanı vardı. Özellikle 2. Dünya Savaşı'ndan sonra oluşan uluslararası ilişkiler sisteminde diplomasi çok önemli bir yer tutuyordu. Hasım devletler için sorun, doğru diplomatik ataklar yaparak BM gibi kapsayıcı bir düzeyde ya da tekil devletler düzeyinde kendi tezini güçlendirmeye çalışmak olmuştur. Devletler arasında ideolojik tartışmalara pek az rastlanmıştır. Bu iki karşıt sisteme sahip SSCB ve ABD için de büyük oranda geçerlidir.

Çin ve SSCB arasındaki mücadeleye rengini veren ise ideoloji olmuştur. Çin'in henüz BM'ye bile kabul edilmemiş olduğu 60'lı yıllarda SSCB'ye karşı uluslararası kurumlar ve normlar aracılığıyla mücadele yürütülmesinin anlamsızlığı açıktır. Dolayısıyla Çin için SSCB'yi diplomatik olarak sıkıştırmanın tek mümkün yolu dünya komünist hareketi içinde

²³ Han, *Sabah Tufanı Cilt 2*, s. 527.

SBKP'ye karşı bir hegemonya mücadelesi vermektir. Çin bu yolla Sovyet blokundan bazı ülkeleri yanına çekmek istedi. 60'lı yılların başı Çin'in (özellikle Avrupa'da) bu yöndeki bir dizi girişimine sahne oldu.²⁴ Sömürge ulusların dünya çapında yükselen mücadelesi Çin için yeni potansiyel müttefikler yaratıyordu. SSCB de bu sömürge uluslar için hala sırtını dayayacak bir ülke olarak görülmeye devam ediyordu. Dolayısıyla Çin, bu unsurları Sovyet nüfuz alanından çıkarmak için yoğun bir ideolojik taarruza girişti. Mao artık SSCB'nin ABD'den bile daha büyük bir tehdit olduğunu, dünya halklarının baş düşmanı olduğunu ilan ediyordu.

Mao birçokları tarafından milliyetçi olmakla suçlanmıştır. Ancak Mao'da pragmatizmin esas baskın unsur olduğu tarih içinde defalarca ortaya çıkmıştır. Çin'in SSCB'ye yönelttiği ilk atak Hruşçov'un "barış içinde bir arada yaşama" politikasına karşı olmuştur. Batıyla belirli bir denge politikası izlemek isteyen Hruşçov bu politikasıyla zaten ambargo altındaki Çin'i daha da fazla yalnızlaştırmış oluyordu. ÇKP, bu koşullarda anti-empyrializm bayrağını eline alarak çok sert bir kampanya başlattı. Bu kampanya ciddi bir etki yaratacak ve Arnavutluk'u tam anlamıyla Çin'in yanına çekmeyi başaracaktı. Ayrıca 60'ların sonunda yükselen gençlik hareketleri içinde Hruşçov'un soğuk, bürokrat yüzlü barış politikası karşısında ÇKP'nin propagandası genç kitleler için çok daha çekici geliyordu. Maoizm, böylece Avrupa'da ve dünyanın çeşitli yerlerinde güç kazanmayı başardı. Mao, 1962'de yaşanan Küba krizinde de aynı tutumu aldı. Önce Hruşçov'u nükleer savaşı kışkırtmakla ardından da uzlaşmakla suçladı.

1963'te ÇKP ve SBKP birbirlerine karşılıklı olarak birer mektup gönderdiler. Bu mektuplar çok zaman geçmeden dünya kamuoyuna duyuruldu. ÇKP mektubunda temel çelişkiyi sosyalist kampla empyrialist kamp arasında gördüğünü ifade ediyor, bu çelişkiyi başka çelişkilerin önüne ve birinci sıraya koyuyordu.²⁵

ÇKP, SBKP'yi bu tespite uygun davranmamakla eleştirdi. SBKP'nin cevabında ise SSCB'nin Çin'e yaptığı yardımlar özellikle vurgulanıyor ve ÇKP, bu yardımları unutmakla, Küba krizinin ardından ABD ile görüşülerek Karaipler'deki buhranın çözülmekte olduğu bir aşamada savaş kışkırtıcılığı yapmakla suçlanıyordu.²⁶

24 E. Crankshaw, *Çin Sovyet Anlaşmazlığının İç Yüzü*, Ankara: Başkent Yayınevi, t.y., s. 71.

25 "Pekin Mektubu", *Pekin Moskova Çatışması*, çev. Gaybi Köylü, Ankara: Bilim ve Sosyalizm Yayınları, 1998, s. 13.

26 "Moskova Mektubu", *Pekin Moskova Çatışması*, çev. Gaybi Köylü, Ankara: Bilim ve Sosyalizm Yayınları, 1998, s. 67.

1964'te Hruşçov yerini Brejnev'e bıraktı. İlişkilerin yeniden ısınması ihtimali, Brejnev'in Çin politikasını devam ettireceğini açıklamasıyla suya düştü. Bu esnada Çin ilk atom bombası denemesini yaparak bunu dünyaya duyurdu. Nükleer denge içinde kendine yer bulan Çin dış politikada daha cesur davranmaya başladı. Vietnam savaşı sürmekteydi. Çin'in Vietnam'a yardımları arttı. Çin'in yardım yaptığı 3. dünya ülkelerinden Çin'in nükleer başarısına sıcak kutlamalar geldi. Böylece Çin, dış politikada SSCB'den tamamen kopacak politik güce ulaşmaya başlamıştı.

Çin'de başlayan Kültür Devrimi ile parti ve devlet yönetiminden de Sovyet etkisi büyük oranda silinmişti. Böylece 1963'te dünyadaki baş çelişkiyi sosyalist kampla, emperyalist kamp arasında gören ÇKP artık bu tutumunu değiştirecek ve SSCB'yi sosyal-emperyalist ilan edecekti. ÇKP'ye göre SSCB önce Hruşçov yönetiminde kapitalizme geri dönmüş sonra da sosyal emperyalist bir karakter kazanmıştı. 1969 yılında toplanan ÇKP 9. kongresinde modern dünyanın baş çelişkisi, bir yanda dünyanın ezilen halkları ile emperyalizm ve sosyal emperyalizm arasındaki bir çelişki olarak tanımlandı. ÇKP artık SSCB'yi dünya halklarının baş düşmanlarından biri olarak niteliyordu. Aynı yıl içinde SSCB-ÇHC sınırında küçük çaplı birçok askeri çatışma yaşanmıştı.

Çin-ABD ilişkileri: normalleşmeden ittifaka

Çin 1970'lerin başında Kültür Devrimi sırasında, okulların kapanması ve çeşitli sürelerle eğitimin durması dolayısıyla ortaya çıkan entelektüel açığı yurtdışına çok sayıda öğrenci göndererek kapatmaya çalıştı. Öğrencilerin birçoğu geri dönmediği için yapılan bir anlamda beyin göçü olmuştu. Ancak yurtdışına giden öğrenciler batıya açılan yeni bir pencereyi de simgeliyorlardı. Aynı dönemde ABD, Vietnam savaşı dolayısıyla sıkıntılı bir dönem yaşıyordu. Vietnam'da yenilmesi halinde Asya'daki etkisini büyük oranda kaybetme tehlikesiyle yüz yüze kalmıştı. Nixon bu dönemde kendi açısından cesur bir karar alarak Çin'le ilişkilerde yeni bir dönem açmaya karar verdi.

Nixon'un Çin'i ziyareti bir anda olmadı. Çin, SSCB'ye yönelik muhalefetinin dozunu arttırarak ve nihayet SSCB'yi dünya halklarının baş düşmanı ilan ederek ABD'yle kurulacak yeni ilişkilerin temelini atıyordu. "Emperyalizm satırını bırakmaz" diyen Lin Biao'ya Mao, "Çok doğru söylüyor. Ancak düşmanın cephesindeki her çelişkidenden yararlanmalıyız"

diye cevap veriyordu. Lin'in uçağı düştüğünde Mao, önemli bir iç çelişkiden kurtulmuştu. SSCB ile ilişkiler sürekli kötüye gidiyordu. Hindistan, SSCB'yle yaptığı anlaşmalardan da güç alarak Bangladeş'e bir askeri hareket başlatmıştı. SSCB, Çin'in etrafında Japonya, Hong Kong, Singapur ve Filipinler'de askeri üs elde etme çabalarını hızlandırmıştı. Vietnam savaşında Kuzey Vietnam'ın lideri Ho Şi-minh vasiyetinde Çin ve SSCB arasındaki ayrılığın sona ermesini istemişti. Kosigin ve Co En-lay, Ho Şi-Minh'in cenaze törenleri için Hanoi'de buluştuğunda olumlu bir görüşme yapılmış ve Çin-Sovyet sınırındaki gerginliğin düşürülmesine yönelik anlaşmaya varılmıştı. Bu aşamada Çin-ABD yakınlaşmasını engellemek için SSCB, ABD'ye karşı da oldukça yumuşak bir politika izliyordu. Ancak bu diplomatik manevralar sonuçsuz kaldı. Taraflar ülkelerine döndüğünde karşılıklı suçlamalar yeniden başladı ve son şans da böylece yitirilmiş oldu.

Nixon da Çin'e gelmeden önce Kissinger'la birlikte Romanya'yı ziyaret etmişti. Burada Çavuşesku'ya sunulan resmi bir belgede ilk defa "Çin Halk Cumhuriyeti" ibaresi kullanıldı. Ardından Edgar Snow'un Mao ile yaptığı uzun bir söyleşi *Life* dergisinde yayınlandı. Mao bu söyleşide Nixon'u ister turist olarak isterse de devlet başkanı olarak Çin'de görmekten mutlu olacağını açıklamıştı. 1971 yılının Nisan ayında önce ABD masa tenisi takımı Çinlilerle Pekin'de maç yaptı. Ardından Temmuz'da Kissinger, Başbakan Co En-lay ile görüşmek üzere Pekin'e geldi. Bu ziyaret 1969'da insanoğlunun Ay'a ayak basmasından sonra dünya basının en çok ilgi gösterdiği olaylardan biri olan Nixon-Mao buluşması için son hazırlıkları tamamlamış oldu. 1972 Mart'ında ünlü "Spirit of 76" isimli uçak büyük buluşma için Nixon'u Pekin'e ulaştırıyordu. Soğuk bir havada başlayan görüşmeler tarafların niyetlerini ortaya koymaya başlamasıyla sıcak bir havaya büründü. *Newsweek* dergisi bu ziyaretin sadece Çin'e yeni bir kapı açmadığını aynı zamanda küresel bir etki yaratacak yeni bir diplomatik pragmatizm çağını açtığını vurguluyordu. *Newsweek*, konuya ayırdığı başyazısının başlığını "Bir Uzun Yürüyüş'ün İlk Adımları" olarak atıyordu.²⁷ Co En-lay görüşmede Çin'e yönelen askeri tehdidin esas olarak Rusya'dan geldiğini tekrarladı. Bu görüşme modern diplomasi tarihinde, Pasifik'teki iki büyük güç arasında pragmatik çıkarlara dayalı yeni bir yakınlaşmayı sağlayan bir dönüm noktasıydı.²⁸

²⁷ *Newsweek*, Mart 1972, s. 6.

²⁸ Sidney Liu, "The Little Things That Count," *Newsweek*, Mart 1972, s. 19.

ABD'nin ÇHC'ye yakınlaşmasında öne çıkan faktör Asya Pasifik bölgesindeki askeri, stratejik çıkarlar ve küresel güç dengeleriydi. Zbigniew Brzezinski, Nixon'un Pekin'i ziyaretinin ardından yazdığı yazısında geleneksel güç dengelerini temel alan dış politika yaklaşımlarının, karşılıklı bağımlılığın arttığı ve küresel istikrarın tehdit altında olduğu koşullarda yetersiz kaldığını vurgulayarak Nixon'un yaklaşımını desteklemiştir.²⁹

Küresel istikrarı tehdit eden en önemli unsurun ABD'nin Vietnam'da sürüklendiği yenilgi olduğu açıktır. Nixon, Vietnam'da alacağı yenilgi sonrasında bölgeden tamamen silinmemek için Çin'le ilişkileri normalleştirmeyi seçmiştir. ABD ve Çin'in saldırmazlık antlaşması imzalaması bu doğrultuda muazzam bir adım olmuştur. Aynı zamanda bölgedeki SSCB etkisi önemli bir yara almıştır. ABD, Çin yakınlaşması normalleştikten sonra adım adım ittifaka yönelmiştir. Bu ittifak Vietnam'ın, Kamboçya'yı işgali sırasında Vietnam'a karşı birlikte Kamboçya'yı desteklemek şeklinde somutlaşmıştır. Çin, ABD'nin politik desteğini alarak bir aşamada Vietnam'a da saldırmış ancak geri çekilmek zorunda kalmıştır. ABD, Nixon'un girişiminin sonuçlarını bu savaş sırasında net biçimde görmüştür. Çinhindi'nde Sovyetlerin etkinliği ABD, Çin arasındaki ittifak sonucu büyük ölçüde sınırlanmış, ABD bölgede söz söyleyen SSCB, ÇHC ve Japonya ile birlikte en önemli güçlerden biri olma özelliğini sürdürmüştür.

ABD'nin Çin'le yakınlaşmasında elde ettiği kazançlardan birisi de Çin'e yönelik ambargonun kalkmasıdır. 1972'de ekonomi en fazla öne çıkan unsur olmamıştı. Ancak Çin'in dev iç pazarının ABD'ye açılmasının uzun vadeli sonuçları olacağı açıktı. Çin'de yaşanacak büyük ekonomik değişimlerde ABD ile ekonomik ilişkilerin yeniden tesis edilmesinin önemli bir rol oynamış olduğu açıktır. Her ne kadar sermaye akımları serbestleşmediği sürece mal ticaretinin bir ülkedeki ekonomik yapıyı değiştirici etkisi olmayacağı söylenebilirse de Çin için durum farklıdır. Çin pazarının ABD mallarına açılmasıyla, ekonomik açıdan olmasa da toplumsal psikoloji açısından kapitalist ekonominin meşruiyetinin artmış olduğu açıktır. Yine Büyük İleri Atılım'dan Kültür Devrimi'ne uzanan süreçte devletin benimsediği idealist söylemin yerini yavaş yavaş pragmatizm övgüsünün alması da gelecekte yapılacak olan ekonomik reformların zeminini oluşturmuştur.

29 Zbigniew Brzezinski, "Needed: An Alternative," *Newsweek*, Mart 1972, s. 60.

Mao'nun ölümü ve ilk "reform" süreci

1975 yılında Başbakan Co En-lay öldü. Mao'nun çok yakınında yer almış olup da sonunda yine Mao tarafından tasfiye edilmemiş olan az sayıdaki ÇKP liderlerinden biriydi. Mao da iyice yaşlanmıştı. 1976 yılı Çin açısından son derece önemli iki olaya sahne oldu. Bunlardan birincisi Co En-lay'ın ölüm yıldönümünde çıkan olaylardı. Ocak ayında Tiananmen Meydanı'nda toplanan yaklaşık yüz bin kişi Co En-lay'ın anısına meydana çelenkler ve şiirler bıraktı. Bu etkinlik devlet bürokrasisinin denetiminin tamamen dışında gerçekleşmişti. Anmanın yapıldığı gece tüm çelenklerin ve şiirlerin kaldırılmasıyla birlikte daha büyük olaylar patlak verdi. İşçilerin ve gençliğin yoğun katılımına sahne olan eylemlerde net ve belirgin bir söylem göze çarpmasa da eylemcilerin ülkenin içinde bulunduğu durumdan hoşnut olmadığı açıktı.

Eylemlerde daha sonra "Dörtlü Çete" olarak adlandırılan grup tepkilerin hedefi haline gelmişti. Dörtlü Çete daha önce Kültür Devrimi'nden Sorumlu Grup içinde yer alan Çiang Çing (Mao'nun dördüncü eşi), Yao Wen-yuan (Kültür Devrimi'nde Wu Han'ın oyununu eleştirerek ideolojik çatışmayı başlatan, Mao'nun en yakınındaki teorisyen), ÇKP'nin Şanghay sorumlusu Cang Çun-çia ve parti tarafından "örnek işçi" olarak ilan edilmiş olan Wang Hong Wen'den oluşuyordu. Bu isimlerin hedef alınması, Büyük İleri Atılım'dan Kültür Devrimi'ne uzanan sancılı sürecin sonunda çekilen onca acıya ve yaşanan karmaşaya karşın halkın yaşam koşullarında belirgin bir iyileşme olmamasının sonucuydu.

Çin ekonomisi 1949'dan sonra tarihte hiç olmadığı ölçüde büyüdü ve şekil değiştirdi. Ciddi bir sanayileşme yaşandı. Ekonomi Çin'in tarihsel özelliği olan basit köylü ekonomisi olmaktan çıkmıştı. Böyle bir yapıda üretimde muazzam ilerlemeler kaydetmek, büyük sanayi atılımları yapmak, dünyanın önde gelen ordularını kurmak mümkün oluyordu. Buna karşın SSCB ve Çin'in ortak özelliği hizmet sektörünün hemen hemen hiç gelişmemiş olmasıydı. Buna ulaşım hizmetlerini ve tüketiciye yönelik altyapı yatırımlarını da eklemek gerekir. Bunun sebebi üretim birimlerinin planlamaya konu olan kalemler üzerine odaklanması ve söz gelimi planda öngörülen üretim miktarı tutturulduğu anda herkesin görevini yapmış olduğunun kabul edilmesidir. Bu planlama yaklaşımı SSCB'de, ülke dünyanın en büyük patates üreticisi olduğu halde hasılanın sadece %75'inin nihai tüketiciye ulaşabilmesi gibi trajik sonuçlara yol açmıştır. Yine ülke-

deki tüketim mallarının kıtlığına oranla çok daha uzun olan kuyrukları da buna ekleyebiliriz.³⁰

Bürokratik devlet yapısıyla, merkezi planlama arasındaki ilişkiyi incelediği eserinde Ernest Mandel bu durumun hiçbir şekilde merkezi planlamaya içkin bir sorun olmadığını söylemektedir. “Tam tersine, yolaçtukları devasa işleyiş bozuklukları ve israf, her şey bir yana, ekonominin orantılı gelişmesi yolunda bir girişim olan planlamanın temel mantığına ters düşer. Yalnızca bürokrasinin üreticiler/tüketiciler kitlesi üzerine despotça dayattığı tercihleri yansıtır.”³¹

Çin’de yaşananların da yukarıdaki satırlara uygun biçimde geliştiği söylenebilir. Büyük İleri Atılım döneminde ekonomik kararların adem-i merkezileştirilmesi yönünde atılan adımlar bürokrasinin hakim olduğu yapıda yapısal bir dönüşüme yol açmamıştır. Çünkü temelde yerel bürokratlar da daha üst düzey bürokratlarla aynı dürtüler üzerinden hareket etmektedir. Bu yüzden 50’lerin sonunda yaşanan adem-i merkezileşmeyle yerel birimlerin üzerindeki denetim gevşemiş ancak bunun sonucunda görülen şey merkezi planlama komisyonuna bildirilen üretim rakamlarının yerel bürokratlarca keyfi biçimde şişirilmesi olmuştur. Bu keyfiyetin yarattığı sorunların 60’ların başında kısmi piyasa reformlarını gündeme getirmiş olduğu daha önce belirtilmişti. Ancak bu reform önerileri piyasanın lağvedilmiş olduğu bir ekonomik yapı içinde idari kararların piyasa ilkelerine göre verilmesini salık vermek gibi çelişkili bir yaklaşımdan öteye gidemedi.

1976 Tiananmen olayları halkın ülkenin gidişine verdiği tepkiyi açığa çıkartmıştı. Aynı yıl içinde Mao’nun ölmesi Tiananmen olayları üzerinden şekillenen yeni bir iktidar mücadelesini gündeme getirdi. Kültür Devrimi sırasında dışlanmış olan ancak 1975’te Mao tarafından Merkez Komitesi’nin başına geçirilen Dang Şiaoping, bir dizi siyasi manevrayla birlikte halkın Dörtlü Çete’yi hedef alan tepkisini de değerlendirerek iktidara yükseldi. 1978’de 11. Merkez Komitesi’nin 3. oturumunda yapılan tüm konuşmalar, Lin Biao ve Dörtlü Çete’ye karşı kazanılan zaferi kutlayarak başlıyor ve 1976 Tiananmen olaylarını devrimci eylemler olarak nitelendiriyordu.³²

Aynı Merkez Komitesi oturumunda “dört modernleşme” hedefi par-

30 Ernest Mandel, *İktidar ve Para*, çev. Bülent Tanatar, İstanbul: Yazın Yayıncılık, 1992, s.58.

31 a.g. e., s. 59.

32 “Çin Komünist Partisi On Birinci Merkez Komitesi 3. Genel Toplantısının Bildirisi”, *Bugünkü Çin Hangi Yolu İzliyor*, İstanbul: Aydınlik Yayınları, 1980, s.11.

tinin temel yönelişi olarak ifade edildi. Dört modernleşme, tarımın, sanayinin, yurt savunmasının ve bilim ve teknolojinin ekonomik yapıda benimsenecek yeni yaklaşımlar temelinde ilerletilmesini ifade ediyordu. Ekonomide yaşanan sorunlar esas olarak piyasa işleyişini ortadan kaldıran merkezi planlamaya atfediliyordu. Merkez Komitesi'nin bildirisinde bu tespit şu şekilde ifade edilmişti:

Bugünkü yapının esas sorunu, ekonominin nesnel gelişme yasalarını pek çok alanda ve değişik ölçülerde ihlal etmesidir. Üretim ve dolaşım alanlarında, meta üretiminin değer yasası göz ardı edilmekte, bölüşümde ise 'herkese emeğine göre' ilkesi doğru dürüst uygulanmamaktadır.³³

Bu ifadeler ilk bakışta doğrudan piyasa reformlarına işaret etmiyormuş gibi görünebilir. Ancak Marksizmin temel ilkeleri açısından bakıldığında kastedilen çok net olarak ortaya çıkmaktadır. "Meta üretimin değer yasası" Marksist teoride kapitalist piyasa içinde malların değişim değerlerinin belirlenmesini anlatır. Marx *Kapital*'de kapitalizmin tahliline metanın tahliliyle başlamıştır. Marx'a göre meta üretimi kapitalizmden önce de var olmuştur ancak kapitalizmle birlikte gerçekleşen meta üretiminin genelleşmesi olmuştur. Metaların değişim değerleri ise değer yasası tarafından metaların üretiminde gerekli olan emek zaman miktarına bağlı olarak belirlenmektedir.³⁴ Değer yasası kapitalizmin temel işleyiş ilkesidir. Dolayısıyla Marksist terminolojiyi kullanan ÇKP 11. Merkez Komitesi, değer yasasının göz ardı edildiğini savunurken, esas olarak ihtiyaç duyulanın ekonomide piyasanın hakimiyetini arttırmak olduğunu ifade etmektedir. İkinci ibare olan "herkese emeğine göre" ilkesi ise Marksizmde sosyalizmin temel ilkesini ifade eder. Marx'ta emek gücü de fiyatı emek piyasasında belirlenen bir meta olarak tanımlanmıştır.³⁵ Emek gücünün piyasada belirlenen fiyatı yani ücret, emeğin karşılığında her zaman az olmakta emeğin karşılığıyla emek-gücünün fiyatı arasındaki fark artı-değeri oluşturmaktadır ve kapitalizmde bu artı-değerin denetimi kapitalistin denetimindedir. "Herkese emeğine göre" ilkesi bu işleyişle tam bir zıtlığı ifade eder. Öncelikle bu ilke emek gücünün meta olmaktan çıkmasını yani ücretin piyasa dışında belirlenmesini gerektirir. Emek süreci sonunda oluşan artığın denetlenmesi ise tüm toplum tarafından ortaklaşa biçimde

33 a.g. e., s. 43.

34 Karl Marx, *Kapital*, Cilt 1, çev. Alaattin Bilgi, Ankara: Sol Yayınları, 2000, s. 47.

35 a.g. e., s. 171.

gerçekleştirilir. Dolayısıyla “herkese emeğine göre” ilkesinin işlememesi demek emek gücünün meta özelliğini kaybetmemiş olması demektir. Bu değer yasasının işleyişini savunan ÇKP yöneticileri için çelişik bir ifadedir. Ancak ekonomi politikalarını meşrulaştırmak için Marx’ı ve Marksist teoriyi tahrifata uğratmak SSCB’de sıklıkla başvurulan bir yöntemdi. Çin Halk Cumhuriyeti’ni oluşturan bürokratik katman da aynı geleneği sürdürüyordu.

ÇKP Merkez Komitesi’nin 3. Oturumu’ndan sonra ilk adımlar emek piyasasını yeniden tesis etmek için atıldı. Önce belirli kentler pilot bölge olarak belirlendi. Yöneticilerin verimliliği arttırmak için emek kaynaklarını serbestçe kullanma özgürlüğüne sahip olmaları gerekliydi. Oysa 1949 devriminin ardından yaşanan kamulaştırma hamlesi sonrasında devlet işletmeleri tüm ekonomiye hakim olmuştu ve işçiler ömür boyu istihdam garantisıyla işe alınıyordu. İşgücü arzını karşılayacak düzeyde bir endüstriyel büyüme sağlanamadığında işçilerin bir kısmının atıl kalması sorunu ortaya çıkıyordu. ÇKP’nin yüklediği anlamla “herkese emeğine göre” ilkesinin işletilmesi, bu atıl personelin işten atılabilmesi olanağının yöneticilere sağlanması demektir. İlk etapta bu uygulama çok sınırlı olarak pilot bölgelerdeki bazı işletmelerde uygulandı. Ancak ömür boyu istihdam garantisini yasal olarak kaldırmak demek tüm Çin işçi sınıfını ayaklandırmak demektir. Yine seçilmiş devlet işletmelerine, plan hedeflerini karşıladık-tan sonra hükümet tarafından belirlenmiş fiyatların üzerinde mal satma ve kârlarının bir bölümünü kendi elinde tutma hakkı verildi.

1983’de hükümet bundan sonra, mevcut devlet sektörü işçilerinin yararlandığı iş güvencesi ve refah uygulamalarının hiçbirinden yararlanamayan ve sözleşme temelinde istihdam edilen işçilerin işe alınacağını açıklayarak emek piyasasını oluşturmada ilk büyük adımı atmış oldu. Yeni işe alınanlar çoğunlukla, sözleşme temelli, hayat boyu istihdam garantisinden yoksun işçiler olduğundan, bu kesim zaman geçtikçe hem sayı hem de oran olarak arttı.³⁶

Devlet sektöründe gerçekleştirilen piyasacı reformlara, milli burjuvaziye karşı politikanın gevşetilmesi eşlik ediyordu. Bu doğrultuda “8 karar” olarak adlandırılan bir dizi karar alındı. Bu kararlar esas olarak Kültür Devrimi sırasında milli burjuvaziye yönelik uygulamaların telafi edilmesine yönelikti. 8 karara göre, Kültür Devrimi sırasında milli burjuvaziye

36 Martin Hart-Landsberg ve Paul Burkett, *Küresel Çatışmanın Yeni Aktörü Çin ve Sosyalizm*, çev. Emre Balıkcı, İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2006, s. 55.

mensup çok sayıda sanayici ve işadınının el konulan, banka mevduatları ve konutları geri verilecekti. Yine Kültür Devrimi sırasında bu kesim içinden gelip devlet sektöründe çalışanlara normalden yüksek maaş ödenmesine son verilmişti. 8 karardan biriyle bu uygulama da kaldırıldı. Devlet sektöründe yöneticilik görevi yapmış ve Kültür Devrimi sırasında görevden alınmış olanlar göreve geri dönecekti. Daha önce milli burjuvazi içinde yer alan insanlardan 2 bin Yuan'ın üzerinde tahvil sahibi olanlara sağlık hizmetlerinden ayrıcalıklı biçimde yararlanma hakkı verilmişti. Kültür Devrimi ile kaldırılan bu hak 8 karardan biriyle yeniden iade edilecekti. 1966 yılında durdurulan faiz ödemeleri tekrardan başlayacak, milli burjuvazi birikmiş faiz alacaklarını tahsil edebilecekti. Nihayet milli burjuvaziye mensup ailelerin çocuklarına, aile geçmişleri dolayısıyla Parti ya da Gençlik Birliği üyeliğinde, okullara girişte ve işe alınmada negatif ayrımcılık yapılmayacaktı.³⁷

Milli burjuvaziye ilişkin benimsenen bu siyaset söz konusu reformların 60'ların başında Li Fu-çun'un gündeme getirdiklerinden köklü biçimde farklı olacağını göstermektedir. Söz konusu olan sadece ekonomik kararların adem-i merkezileştirilmesi değil tüm ekonomik yapının piyasanın işleyişine uygun hale getirilmesidir. Piyasanın en verimli şekilde işleyebilmesi için özel kâr güdüsüyle çok daha verimli bir ekonomik performans göstereceği varsayılan özel sermaye (milli burjuvazi) teşvik edilmiştir.

Ancak burjuvazi 1949'dan 1978'e kadar büyük oranda mülksüzleştirilmiş, ekonomik gücünü ve buna bağlı olarak siyasi gücünü yitirmişti. Özel sermaye 7 aile üyesi ve çırak çalıştırılabilen işletmelerle sınırlıydı. Reform döneminde bu sınır fiilen aşılmaya başlandı. 1987'de bu sınır tamamen kaldırılacaktı. "Özel sektör işgücü, 1977'de 240.000 kişiden, 1981'de 1.1 milyona, 1984'de 3.4 milyona ulaştı."³⁸

Deng Şiaoping tarafından piyasa sosyalizmi olarak adlandırılan bu yeni politikada daha baştan özel sermayeye önemli bir yer verilmiştir.³⁹ Ancak milli burjuvazi eski gücünü yitirmiş olduğu için tek başına bu gelişimi sırtlamaya muktedir olmamıştır. Bu yüzden yabancı sermayenin ülkeye çekilmesi gerektiği düşünülmüştür. Deng Şiaoping, "Açık Kapı" politikasını ilan ederek Guandong ve Fujian bölgelerindeki güney sahille-

37 Ulanhu, "Milli Burjuvaziye İlişkin Siyaset Üzerine", *Bugünkü Çin Hangi Yolu İzliyor*, İstanbul: Aydınlık Yayınları, 1980, s. 184.

38 Hart-Landsberg ve Burkett, a.g.e., s.56.

39 Piyasa sosyalizmi tartışması için bkz. Sungur Savran, "Piyasa Sosyalizminin Yükselişi ve Düşüşü", *11.Tez*, no. 11, İstanbul, 1991, s. 9-57.

rinde yabancı sermaye yatırımlarına açık 4 tane özel bölge oluşturmuştur.

Yabancı sermayeli şirketler piyasa ekonomisinin kurallarını öğretecek “okullar” olarak görülüyordu. İlk aşamada yabancı yatırımlar devletle belirli bir ortaklık ilişkisi içinde yapılmak zorundaydı. Yabancı sermayenin ekonominin gelişimindeki önemine vurgu arttıkça yabancı sermayenin önündeki engelleri kaldırma eğilimi de arttı. 1983 yılında doğrudan yabancı yatırımları cesaretlendirmek adına yasal engeller hafifletilmiş ve tamamıyla yabancıların sahip olduğu firmaların kurulmasına izin verilmiştir.⁴⁰

1978-1979 yıllarında başlayan ilk piyasa reformları dalgası ekonomide hatırı sayılır bir canlanma yaratmakla birlikte bir dizi çok önemli yan etki göstermişti. Bu yan etkiler büyük oranda planlamaya uygun biçimde şekillenmiş devlet yapısı ve üretim ilişkileriyle piyasa işleyişi arasındaki çelişkiden kaynaklanıyordu. Çin Halk Cumhuriyeti, piyasa reformlarının yarattığı eşitsizlikleri, 90’lı yılların neo-liberal yöntemleriyle çözmeye başına sahip değildi. Sendikasılaştırma, taşeronlaştırma, esnekleştirme vb. uygulamaların Mao’nun ölümünden birkaç yıl sonra uygulanması olanaksızdı. Ancak bu olanaksızlık bürokratların ideolojik tercihlerinden çok yerleşmiş sosyal ilişkilerden kaynaklanıyordu.

Piyasa reformlarıyla birlikte işletmeler mallarını fiyatların serbestçe belirlendiği piyasalara yönlendirerek daha yüksek fiyatlardan satma yoluna gittiler. Bu fiyatlarda artışa yol açtı. Resmi olarak fiyatlar 1979’da %6, 1980’de ise %7 oranında arttı. Fiyatlardaki artış reel ücretlerin düşmesi anlamına geliyordu. Hükümet, işçilerin hoşnutsuzluklarının reform sürecini baltalamasından endişe ederek, devlet işletmelerine ücretleri yükseltmesi için ek fonlar sağladı. Bu ek fonlar devlet bütçesinde açığa neden olunca da açığı finanse etmek için 1950’lerin başından beri ilk defa devlet tahvilleri piyasaya sürüldü.⁴¹

Bu gelişmeler reform hareketinin 1981’de duraklamasına neden olmuştur. Devlet fiyatlar üzerindeki kontrolünü yeniden tesis etmiştir. 1982 ve 1983 yılları boyunca da sıkı ekonomi politikaları izlenmiştir. Bu politikalar sonucunda istikrarın bir ölçüde sağlanmasıyla 1984 yılında reformlara yeniden hız verilmiştir. 1981-1983 arası yıllar daha hızlı bir piyasa atılımı yapmak için soluklanma yılları olmuştur.

40 Hart-Landsberg ve Burkett, a.g.e., s.60.

41 a.g.e., s.58.

Kırda piyasa reformları

Piyasa reformları kırdada da etkisini göstermiştir. 1980 yılında tarımda dekollektivizasyon başlamıştır. Komün sisteminden aile tabanlı hane halkı üretim sistemine doğru bir değişim yaşanmıştır. Toprakta kamu mülkiyeti devam etmiş; dekollektivizasyon özelleştirme şeklinde değil, toprağın kullanımı için ailelerle sözleşme yapılarak gerçekleştirilmiştir. 1980'lerin sonunda sözleşme sahibi aileler toprağı kiralama ya da miras bırakma hakkına sahip oluncaya kadar bu süreç devam etmiştir.⁴² 1990'ların ikinci yarısından itibaren özel tarım şirketlerinin sözleşmeli tarım yapması, toprak kiralararak kapitalist çiftlikler kurması teşvik edilmiştir. Böylelikle tarım üretiminin kendisi de kapitalistleşmeye başlamıştır. Çin'de komünlerin kendilerine ait sanayi tesisleri vardı. Halk komünleri yerini köy ve kasaba hükümetlerine bıraktı. Sanayi tesisleri de bu hükümetlerin kontrolünde Köy ve Kasaba İşletmeleri (KKİ) adını aldı. KKİ'ler 80'li yıllarda çok büyük bir artış göstermiştir. Günümüzde Çin'deki sanayi üretiminin temel özelliklerinden biri olan ucuz işgücü kullanımı büyük oranda KKİ'ler temelinde gerçekleşmiştir. Hane halkı üretim sistemine geçişle birlikte yoksullaşan geniş köylü kitleleri KKİ'lerde düşük ücretlerle istihdam edilmiştir.

KKİ'lerde asgari ücret yerel hükümetler tarafından belirleniyordu. Bu rakamın rekabetin zorlayıcı koşulları dolayısıyla düşük belirlenmesi eğilimi ağır basıyordu. Halk komünleri ilçe ile bucak arasındaki bir idari bölge içindeki tüm üretim kooperatiflerinin birleştirilmesiyle oluşuyordu. Halk komünleri de özerk biçimde yönetiliyor ve kendi fonlarını kendisi kontrol ediyordu. Ne var ki merkezi planlamaya sıkı sıkıya bağlı olan halk komünleri ihtiyaç duyduğu üretim araçlarının önemli bir kısmını merkezi hükümetten tesis ettiği için merkezi iradenin belirleyici bir etkisi altındaydı.⁴³ KKİ'ler komüne bağlı işletmelerden farklı olarak rekabette geri kalmanın bedelini doğrudan iflas etmekle ödüyorlardı. Halk komünlerinde ise işletmenin kapatılması siyasi kararlarla mümkündü. Bu durum Dang Şiaoping'in verimliliğı arttırmak için ekonomik yasaların zorlayıcılığına yaslanma fikrine uygundu.

Köylerde piyasa reformlarının ilk yıllarında ikili bir etki görüldü.

42 Hart-Landsberg ve Burkett, a.g.e., s.61.

43 Jacques Charriere ve Charles Bettelheim, *Çin'de Sosyalizmin Kuruluşu*, çev. Kenan Somer, İzlem Yayınları, y.y., t.y., s. 31.

Bunlardan birincisi komün sisteminin çözülüşüyle eşitsizliğin artması oldu. Hane halkı üretim sistemine geçerken çok sayıda insan rekabete dayanamayarak toprağından kopmuş ve ucuz işgücü arzına katılmıştı. Ancak topraklarını elinde tutabilenler, hükümetin yeni politikası sonucu ödenen yüksek tarımsal fiyatlardan yararlanma şansına kavuştular. Yine merkezi fonların hafif sanayiye destekleyecek şekilde tahsis edilmesi, reformun ilk yılları olan 1978-1984 arasında kırdaki kişi başına gelirin iki katına çıkmasına neden olmuştur.⁴⁴

Çin’de tarımda iki fiyat söz konusuydu. Bunlardan birincisi kota fiyatlarıydı. Üretici belirlenmiş kota miktarı kadar ürününü bu fiyattan satıyordu. İkincisi ise kota üstü fiyatlardı. Üretici belirlenmiş kotanın üstüne çıktığında, ürününü daha yüksek fiyata satma olanağına kavuşuyordu. 1979’da reformun başlamasıyla kota fiyatları %17 arttı. Kota üstü fiyatlar ise %30 ile %50 arasında artış gösterdi.⁴⁵

Bununla birlikte kırdaki kişi başına düşen gelirdeki artış eğilimi kalıcı olmamıştır. 1984-1990 arasında kırdaki kişi başına düşen gerçek gelirdeki artışta ciddi bir yavaşlama olmuştur. 1985-1988 arasında yılda %5, 1989-1991 arasında ise sadece %2 artan tarımda kişi başına gelir, 1978-1994 arasında %15 yıllık ortalama ile artmıştır.⁴⁶

Piyasa reformlarının yarattığı sorunları, piyasayı güçlendirerek çözüme yaklaşımı

1981 yılıyla soluklanan reform süreci 1984 yılında yeniden hızlandırıldığına artık hedef Çin ekonomisinin ana eksenini değiştirmektir. Piyasa reformlarının yarattığı enflasyonist etki süreçte bir duraklamaya yol açmıştı. ÇKP yönetimi, devlet işletmelerine ve yerel hükümetlere daha fazla hareket serbestliği ve ekonomik özgürlük tanıyarak, kâr maksimizasyonu ilkesi temelinde maliyetlerin düşürülebileceğine ve fiyatların yükselmesinin bu şekilde engellenebileceğine inanıyordu. Yani piyasanın etkinlik kazanmasıyla beliren sorunların çözümü için daha fazla piyasa öneriyorlardı. 1982’de düzenlenen ÇKP 12. Kongresi’nde ekonomide planlamaya “birincil”, piyasaya ise “ikincil” bir statü biçilmişti. 12 Kongre’de oluşt-

44 Hart-Landsberg ve Burkett, a.g.e., s.62.

45 Justin Yifu Lin, “Rural Reforms and Agricultural Growth in China,” *The American Economic Review*, cilt. 82, no: 1, Mart 1992, s. 34-51.

46 Hart-Landsberg ve Burkett, a.g.e., s.62

ruhan Merkez Komitesi'nin 1984'de gerçekleştirdiği 3. oturumunda piyasa ilişkilerinin statüsü yükseltilmiş ve "planlı meta ekonomisi" anlayışına geçilmiştir.⁴⁷

"Planlı meta ekonomisi" kavramının çelişik niteliği ortadadır. ÇKP'nin "planlı meta ekonomisi" kavramını kullanarak verdiği mesaj, belirli bir düzeyde planlamanın sürmesine karşı ekonomiye temel karakterini veren meta üretimi olacaktır. Bunun pratikteki anlamı fiyatlarda, istihdam biçimlerinde vb. yapılan değişikliklere ek olarak ekonominin temel yapısında da değişikliklerin gündeme gelmesidir. Yine ÇKP 13. kongresinde Cao Ziyang'ın kaleme aldığı "Sosyalizm Yolu Boyunca Çinli Karakteristikleriyle İlerle" başlıklı raporda vurgulanan dünya ekonomisine daha cesurca girerek ihracata dayalı bir ekonomik modele geçilmesi idi.

1984'le başlayan 2. reform döneminde yeniden devlet işletmelerine özerklik sağlanmış ve fiyatlar hükümet tarafından belirlenen bir bant içinde serbestçe dalgalanmaya bırakılmıştır. Sadece çelik, kömür ve petrol gibi sanayi üretimi için elzem ürünlerin fiyatları hükümet tarafından belirlenmeye devam etmiştir.

Devlet işletmelerinin devletten fon alması uygulaması sona ermiştir. Devlet işletmelerinin vergi sonrası gelirlerine ve devlet bankalarından alınan kredilere dayanarak üretimlerini sürdürmesi gündeme gelmiş böylece ekonomik zorlamaya dayalı olarak verimi artırma anlayışı yeniden öne çıkmıştır. Bu uygulamanın iş yaşamındaki karşılığı iş güvencesinin adım adım ortadan kaldırılması ve işletme müdürlerinin performans kriterleri uygulayarak bazı işçilerin işine son verme hakkını elde etmesi olmuştur. Devlette sözleşme temelli istihdam uygulaması hızlı bir artış göstermiştir. Ayrıca grev hakları da tırpanlanmıştır. Ancak performans kriterleri işçilerden gelen tepkiler sonucunda uygulamaya konamamıştır.⁴⁸ Böylece ikinci reform dalgası da toplumsal zeminde önemli çelişkilerin birikmesine yol açmıştır.

Tiananmen olayları ve reformlara karşı yükselen tepkinin ezilmesi

Yeniden mülk sahibi olmaya başlayan bir azınlık olan milli burjuvaziye mensup insanların yüksek yaşam standartlarıyla işçi ve köylülerin

47 Hart-Landsberg ve Burkett, a.g.e., s. 63.

48 a.g. e., 67.

yaşamlarını idame ettirmek üzere verdikleri uğraş tam bir tezatlık oluşturmaktadır. Ayrıcalıklı bir azınlık için lükse evler inşa edilmekte, lüks otomobiller ve mücevherler ithal edilmektedir. En lüks otomobillerin ve konutların Çin piyasasını sarması 20. yüzyılın sonunda gerçekleşiyse de ikinci reform dalgasının sonlarına denk gelen 80'lerin sonu ve 90'ların başında da durum esas olarak farklı değildi. Ayrıcalıklardan yararlanan en önemli kesim elbette ki parti ve devlet bürokrasisiydi. Bu konuda Çinliler genelde kendilerini SSCB ile kıyaslayarak, revizyonist SSCB'de bürokratik ayrıcalıkların yoğunluğuna karşılık Çin'de daha eşitlikçi bir yapı olduğunu savunmuşlardır. Oysa Ernest Mandel'in aktardığına göre, "Sovyetler Birliği'ndeki eşitsizlik bir örnekle açılanacak olursa, lüks bir lokantadaki yemeğin fiyatı, bir Sovyet işçisinin bir aylık ücretine bedeldir. Çin'de ise böyle bir yemeğin fiyatı, Çinli işçinin bir yıllık ücretine eşdeğerdir."⁴⁹ Bu aktarım mübalağalı görülebilirse de Çin'deki bürokratik ayrıcalıkların SSCB'den geri kalır yanı olmadığı ortadadır.

İşte bu eşitsizliklerdir ki, önce öğrencileri ve ardından işçileri 1989'da ayaklanmaya itmştir. 1986-1987 yıllarında bürokratik yapıya karşı demokrasi ve özgürlük talepleriyle yükselen hareket, parti içindeki muhalif bir unsur olan Hu Yaobang'ın ölümünün ardından büyük bir halk hareketine dönüşmüştür. Partinin üst düzey görevlerinde yer alan Hu Yaobang, Dang Şiaoping'e görevi bırakmasını ve 2000 yıl önce Çin İmparatorluğu'nu kuran Qin Şihuangdi'den bu yana görülmemiş bir şeyi yaparak örnek olmasını istemişti. Dang'ın cevabı tahmin edilebileceği gibi Hu'ya karşı bir politik saldırı kampanyası başlatmak olmuştur.⁵⁰

17-22 Mayıs tarihleri arasında 2 milyona yakın insan Tiananmen meydanını doldurmuştur. Hareket içinde öğrenciler daha çok demokratik taleplere yönelik vurgular yaparken, işçilerin harekete katılımında reform sürecinin olumsuz sonuçlarının etkisi olduğu görülmektedir. Ancak her iki kesim de bu hareket süresince kapitalizm ya da batı yanlısı bir tutum içine girmemiştir. Bürokrasi karşıtı bir yöneliş öne çıkmış, taleplerin içinde hükümet sorumlularının ve çocuklarının servetinin açıklanması talebi büyük yankı bulmuştur.⁵¹

Tiananmen olayları HKO tarafından şiddetle bastırıldı. Piyasa reform-

49 Ernest Mandel, "Pekin Komünü Tekrar Ayağa Kalkacak ve Zafere Ulaşacaktır!," *Sınıf Bilinci*, no: 4/5, Ekim 1989, s. 119.

50 Russel Watson, "A Look Inside the Politburo The Lessons Behind the Fall of Hu Yaobang," *Newsweek*, Haziran 1989, s. 23.

51 Jin Xiaochang, "Çin'de devrim gerekiyor," *Sınıf Bilinci*, no:4/5, Ekim 1989, s. 133.

larına karşı gerçekleşmiş en büyük çaplı tepkinin ezilmesi reformların daha da hızlandırılarak devam ettirilmesi için uygun bir ortam yaratıyordu.

SSCB'nin yıkılışı ve Çin'deki yansımaları

1989-1991 yılları arasında önce Berlin Duvarı yıkılmış ardından da SSCB çökmüştü. Bu gelişmeler Kültür Devrimi'nden bu yana Sovyet Bloku'ndan bağımsız bir gelişme seyri izlemiş olan Çin'de doğrudan sonuçlar doğurmadı. Ancak dünya çapında kapitalizmin zafer kazanmış olduğu yönündeki iddialar hakim konuma gelmişti. Neo-liberalizm, küreselleşme adı altında altın çağına girerken Çin'de de gidişat paralel bir yöne girdi. 1980'lerin başında işçi sınıfından gelen tepkileri yatıştırmak adına reformlara ara veren Çin bürokrasisi 1989'da tepkileri tanklarla ezmeyi tercih etmişti. SSCB, glasnost ve perestroyka politikalarının sonucu olarak çökmüştü. Çin 1978'den bu yana bir tür perestroyka uyguluyordu. Ancak, yönetim yapısının kısmi değişiklikleri gündeme getiren Glasnost SSCB'nin çöküşündeki esas etken olarak görüldü.

Çin Halk Cumhuriyeti benzer bir akıbete uğramamak için yönetim yapısındaki baskıcı ve bürokratik özellikleri güçlendirdi, muhalefeti giderek daha fazla baskı altına aldı. Diğer yandan piyasa reformları tüm hızıyla sürdürülüyor, kapitalizmin restorasyonu büyük ilerlemeler kaydediyordu. SSCB'de Glasnost politikası piyasa yanlısı üst düzey bürokratlarla, eski sistemde önemli ayrıcalıklar elde etmiş alt düzey bürokratları karşı karşıya getirmişti. Glasnost ve Perestroyka ile ayrıcalıklarını yitirme tehdidiyle karşı karşıya kalan çoğunlukla alt düzey bürokratlar (yerel Sovyet yöneticileri, fabrika müdürleri vb.) Ligaçov önderliğinde Gorbaçov'a karşı muhalefet ediyorlardı. Bu yüzden Gorbaçov Glasnostla bürokrasinin belirli bir kesiminin gücünü kırmaya çalışmıştı. Bürokrasinin içindeki çelişki 1991'in darbeler ve karşı-darbelerle örülü çatışmalı süreci içinde kapitalizmin restorasyonu ile sonuçlandı.⁵²

Çin'de ise durum farklıydı. Piyasa reformları bürokrasinin her düzeyine ayrıcalıklar sağlayarak gelişmişti. Bürokratik katman kendi içindeki genel bir uzlaşma çerçevesinde kapitalizmin restorasyonunu sürdürüyordu. ÇKP'nin meşhur deyimini hatırlanarak denebilir ki "Çinli karakteristikle-riyle kapitalizm yolunda" yürüyordu. Arada çıkan çatlak sesler de Hu Yaobang gibi tasfiye ediliyordu. Bugün hala muhalefet üzerindeki baskılar,

52 Sungur Savran, "SBKP 19. Konferansı", *Sınıf Bilinci*, no.2, Eylül-Ekim 1988, s.13.

medya üzerindeki kısıtlamalar ve her alanda süren baskıcı, keyfi uygulamalar sürmektedir. Muhafız parti bürokratları için hareket alanı çok ciddi biçimde sınırlandırılmakta, emekli olduktan sonra bile sıkı bir kontrol sürmektedir.⁵³

Piyasanın egemenliğinin sağlanması ve kapitalist restorasyon

1984’le başlayan ve 1989-1991 dönemine kadar süren ikinci reform dalgası da sonunda ekonominin yavaşlamasıyla sonuçlanmıştı. 1983’ten 1988’e kadar ortalama %10’un üzerine seyreden büyüme oranları, 1980 ve 1990 yıllarında %4’e düştü. Enflasyon 1988 ve 1989 yıllarında sırasıyla %19 ve %18 olarak gerçekleşti. Ancak ekonomideki yavaşlama enflasyonist baskıları hafifleterek, ekonomi yönetimine biraz nefes alma şansı tanıdı. 1992 yılında toplanan ÇKP, 14. kongresinde “Çinli özellikleriyle sosyalist piyasa ekonomisi”ni kurmak için kararlı olduğunu ilan etti.⁵⁴ ÇKP’nin kullandığı bu kavram bürokrasinin dilinden, günlük kullanılan dile çevrildiğinde anlatılmak istenen artık devlet sektörünün merkezi rolünün kaybolmaya başlayacağıdır.

1992’ye kadar özel sektör sürekli olarak büyümeye devam etmişti. Ancak artık devlet sektörü de küçültülecekti. Böylece özelleştirmeler gündeme geldi. Çin’de özel sektörün büyümeye başlamasından beri özel sektörün devlet sektörüne göre daha verimli olduğu yönündeki fikir hakim durumdaydı. Bu yaklaşım özelleştirme yapan bütün ülkelerde öne çıkmaktadır. Özel sektörün verimliliği esas olarak salt kâr maksimizasyonu ilkesiyle hareket etmesidir. Oysa devlet sektörü, istihdam yaratmak, refah sağlamak ve üstlenen firma için kârlı olmasa bile kalkınma için gerekli görülen sabit sermaye formasyonunu gerçekleştirmek gibi görevleri yerine getirmektedir. Dolayısıyla her zaman kârlı olmasını beklemek ve verimliliği kârlılığa göre tarif etmek devlet sektörü açısından yanlıştır.

Çin’de özelleştirme dalgası Hisse Tabanlı Kooperatif (HTK) uygulamasıyla başlamıştır. Bu uygulamayla devlet işletmeleri sadece işletme çalışanlarına satılacaktı. Ancak bu “çalışan” kavramının işine işletme yöneticileri de giriyordu. Söz konusu bürokratların gelir ve birikimlerini işçileriyle karşılaştırmak elbette ki olanaksızdı. Dolayısıyla ilk özelleştirme

53 The Economist, “Dissent In China The Ghosts of Purges Past,” Haziran 2007, s. 44.

54 Hart-Landsberg ve Burkett, a.g.e., s. 71.

dalgasıyla işletme düzeyindeki bürokrasi hisselerin çoğunluğunu elinde toplayarak. kapitalistleşme yönünde önemli bir adım attı.⁵⁵ İşçilerin hisselerin çoğunluğunu elde ettiği istisnai durumlarda ise işletme zaten kârlı olmaktan uzak oluyordu. İşçiler, işletmenin kapanmasını engellemek için hisselerini satın almak zorunda kalıyorlardı.

Özel sektörün gelişimine hükümet her yönden destek olmuştur. Bu desteğin içinde vergi imtiyazları sağlamak da vardır. Özel sektör, 1996 yılı itibariyle Çin çapındaki ekonomik faaliyetlerin %40'ını gerçekleştirmesine rağmen toplam vergi hasılası içindeki payı sadece %11,4'tür. 1978'de mali gelirlerin GSMH içindeki payı %35 iken bu rakam özelleştirmeler sonucunda 1996'da %11'de daha aşağılara düşmüştür.⁵⁶

Özelleştirmeden KKI'ler de nasibini almıştır. KKI'lerin özelleştirilmesi geniş çaplı olarak 1996'da başlamıştır. Özelleştirme dalgasının KKI'lere geç ulaşmış olmasının nedeni zaten mülkiyet biçimi itibariyle olmasa da yapı ve işleyiş olarak KKI'lerin birer özel işletme olarak çalışıyor olmasıdır. Böylece piyasaya mümkün olduğunca uyumlulaştırılmış olan KKI'leri özelleştirilmesi, reform programı açısından öncelikli görülmüştür.

Çin'de özel sektöre verilen destekler yabancı sermaye için de geçerli olmuştur. Doğrudan yabancı yatırımların Çin'deki gelişimi kapitalist restorasyon açısından son derece önemli bir rol oynamıştır. Çin'de doğrudan yabancı yatırımlar, eşit katılımlı, anlaşmaya dayalı ya da tamamen yabancı sermayeli biçimlerde gerçekleşmektedir.

Çin'de kapitalist restorasyonun köklerini Mao'nun pragmatizminde aramak yanıltıcı olmaz. Çinliler tüm tarih boyunca dünyanın en kalabalık toplumu olmuştur. Mao'nun politikalarına hep, Çinlilerin sayıdan gelen gücünü kullanma anlayışı damgasını vurmuştur. Hem iktidara yürüdüğü iç savaş dönemi boyunca hem devrim sonrasında teknolojik eksiklikleri tüm bir toplumu demir çelik üretiminde seferber ederek aşmaya çalıştığı Büyük İleri Atılım yıllarında Mao, hep aynı yolu izledi. Daha iç savaş yıllarında ABD'nin desteğini kazanmak için Çin'in büyük pazarını onlara açmayı önermişti. Bugünün Çinli politikacıları da temelde aynı şeyi yapıyorlar. Ama bunu 1980'lerden başlayarak dünyaya hakim olan neo-liberal anlayışa uygun bir çerçevede gerçekleştiriyorlar. Çin 21. yüzyıla girildiğinde de yine dünyanın en kalabalık nüfusuna sahip. Bu sefer ÇKP yöneticileri, bu kalabalık nüfusu dayanarak dünya emek piyasasında muazzam

55 a.g.e., s. 73.

56 a.g.e., s. 79.

bir emek arzı yaratıyorlar. Tüm dünyanın sermayedarlarına en ucuz emek gücünü vaat ediyorlar.

Çinli yöneticiler, 1949'dan sonra Çin'in sanayi altyapısındaki devasa ilerlemeyi de yabancı sermayeye cazip bir teklif olarak sunabiliyorlar. Yine yabancı sermayenin en çok istediği şeylerden biri olan politik istikrar ÇKP'nin demir yumruğuyla sağlanmış durumda. 2001 yılında DTÖ'ye giren Çin Halk Cumhuriyeti, yabancı sermayenin kalan çekincelerini de ortadan kaldırmak için küresel kapitalizmin kurallarına göre oynayacağını tüm dünyaya ilan ediyor. Böyle olunca da ister Çin pazarına yönelik hizmetler sektöründe isterse de iç pazarın yanı sıra tüm dünyaya ihracat yapmak için Çin'in bir platform olarak kullanıldığı sanayi sektöründe olsun yabancı yatırımlar Çin'e akmaya devam ediyor.

Çin 1978'de Dang Şiaopng'in ilan ettiği açık kapı politikasından sonra üç gelişme aşamasından geçerek kapitalizmi büyük ölçüde restore etmiştir. Birinci aşamada merkezi planlama, piyasa ekonomisi lehine zayıflatılmıştır. 1978-1984 arasında henüz mülkiyet yapısında bir dönüşüm yaşanmamış, piyasa ilişkileri adım adım yerleşmesine rağmen merkezi planlama ve devlet sektörü hakim konumda olmaya devam etmiştir. 1984-1991 arasındaki dönemde piyasa ilişkileri, merkezi planlamaya göre öncelik kazanmıştır. 1991'den günümüze olan dönemde ise mülkiyet yapısında önemli bir dönüşüm yaşanmıştır. Hala kilit sektörlerde ve en büyük işletmelerde devlet mülkiyeti sürmekteyse de genel ekonomideki ağırlığı açısından özel sektör bir adım öne çıkmıştır. Yabancı sermayenin önündeki engeller hemen hemen tümüyle kaldırılmıştır. Sürmekte olan üçüncü aşamada özel işletmeler, devlet işletmeleri üzerinde yabancı işletme ve piyasalar ise yereller üzerinde imtiyazlı hale getirilmiştir.

Sonuç

Çin'de 1949 devriminden sonra “Yeni Demokratik Devrim” aşamasının bittiği söylenerek proletarya diktatörlüğünün kurulduğu ilan edilmiştir. İlk yılların yoğun kamulaştırma hamlesi büyük burjuvazinin mülksüzleştirilmesiyle sonuçlanmıştır. Sovyet modelinin benimsendiği Birinci Beş Yıllık Planla birlikte merkezi planlama ekonomiyi yönlendiren esas güç olarak şekillenmiştir. Meta ekonomisinin hakimiyeti büyük ölçüde ortadan kaldırmıştır. Meta ekonomisini hakim konumdan ikincil ve tabi konuma iten sadece 1949'u takip eden kamulaştırma hamlesi değildir. Aynı zaman-

da devlet işletmelerinde işçilerin ömür boyu istihdam güvencesiyle iş alınmaları ve ücretlerin devlet tarafından belirlenmeye başlanması Çin'de meta ekonomisinin temeli olan emek piyasasını ortadan kaldırmıştır.

Çin devleti 1949'la birlikte elde edilen bu gelişmeleri koruduğu müddetçe burjuva sınıfı üzerinde bir baskı aygıtı işlevi görerek, bir işçi devleti karakteri kazanmıştır. Ancak bu devlet, işçilerin doğrudan katılım ve denetimine açık olmayan bürokratik bir yapıya sahip olduğundan bürokratik bir işçi devleti olarak tanımlanması gerekir. Bugünse bu işçi devletinden geriye içi boşalmış bir kabuk kalmıştır.

Çin'i sosyalizme doğru yolculuğunun motoru Ekim Devrim'inin açtığı proleter devrimler çağının genel atmosferi oldu. Emperyalizme karşı mücadele eden birçok ulus gibi Çin de yüzünü sosyalist devrime döndü. Çin ulusu köhnemiş emperyalizmin ve kapitalizmin dayatmalarına boyun eğerek değil yükselen sosyalizmden ilham alarak yeniden inşa edildi. Çin sosyalist devrim sayesinde muasır medeniyetler arasındaki yerini başı dik ve gururlu biçimde yeniden aldı.

Ancak Çin'de başlayan sürekli devrim kısa sürede kesintiye uğradı. Çin'de sosyalist insanın ilham kaynağı Ekim Devrimi yozlaşmıştı. Sovyetler Birliği ne yeni insana ne emperyalizme karşı savaşa ne de komünizme ilham kaynağı olmaktan çıkmıştı. Geriye, geri kalmış ama beşeri ve coğrafi açılardan büyük potansiyele sahip ülkelerin kalkınması için başarılı bir model kalmıştı. Mao'nun pragmatizmi bu modeli aldı, ulusal hedeflerine uyduğu ölçüde kullandı ve aynı ulusal hedeflere ters düşmeye başladığını düşündüğünde bir paçavra gibi kenara fırlattı.

Maoizm'de tüm ezilen halklar için bir kılavuz görmeye devam eden Maoist akımların genel olarak düşündüğünün aksine Dang Şiaoping bir anti-Maoist olmadı. Tersine Maoist pragmatizmin cesur ve kararlı bir uygulayıcısıydı. Mao'nun, emperyalizme ve kan emici burjuvaziye karşı savaşta bilemediği sınıf kını ona kızıl rengini veren esas etkendi. Ama bu kızılık enternasyonalist değildi. Çin'in ulusal çıkarlarını hep en önde tuttu ve işte bu ulusçuluk Maoizmin kızıl renginin kısa sürede solmasına yol açtı. Aynı Stalinizmin Rusya'da yaptığı gibi... Dolayısıyla bugün kapitalizme doğru son sürat yol alan Çin'in bu gelişmesinin kökleri Deng'in piyasacılığından önce Mao'nun ulusçu pragmatizminde aranmalıdır.

Mao kıra gönderip çalıştırdığı aydınlarla yeni Çin'i kurmaya, ulusu ayağa kaldırmaya bağımsız Çin'i yaratmaya çalışıyordu. Dang ve onu bugün takip edenler içeride koruyup kolladıkları yeni burjuvazi ve dışarıdan

getirdikleri sermaye ile aynı ulusal hedefe koşuyor. Dang'in kendisiyle özdeşleşen Çin atasözü şöyle diyor: “kedinin beyaz ya da siyah olması önemli değildir; fare yakaladığı sürece o kedi iyi bir kedidir...” Maoist pragmatizmin bu en özlü ifadesinin aksine hem dünyada hem de Çin'de hâlâ iki sınıf proletarya ve burjuvazi savaşıyor. İki sınıfı uzlaştıran ve beraberce güzel yarınlara ulaştıran ne bir sistem ne de bir kalkınma modeli icat edilemedi. Hâlâ tarihi beyaz kediyle siyah kedinin kavgası sürüklüyor. Dünyanın tüm ezilenleriyle birlikte Çin'in yoksul kitleleri de, kapitalizmin pençe darbeleriyle kızıla boyanmış kürküyle son saldırısına hazırlanan kedinin zaferini bekliyor.